

**ИШЕНААЛЫ АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

**ЖУСУП БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 13.23.673 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 159.923.2(575.2)043

КАМЧЫБЕК УУЛУ МЫРЗАБЕК

**АЗЫРКЫ КЫРГЫЗ КООМУНДА ИНСАНДЫН
ӨЗҮН-ӨЗҮ ТҮШҮНҮҮСҮН ӨНҮКТҮРҮҮ**

19.00.01 – жалпы психология, инсандын психологиясы, психологиянын
тарыхы

Психология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу
үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2025

Диссертациялык иш Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин психология кафедрасында аткарылды.

Илимий кеңешчи: **Джакупов Сатыбалды Мукатаевич**
психология илимдеринин доктору, профессор

**Расмий
оппоненттер:** **Акажанова Алма Таурбековна** психология
илимдеринин доктору, Казакстан Республикасынын
Абай атындагы Казак Улуттук педагогикалык
университетинин педагогика жана психология
институтунун жалпы жана колдонмо психология
кафедрасынын профессору

Ахмедова Муяссар Хадиматовна психология
илимдеринин доктору, Өзбекстан Республикасынын
Ташкент Колдонмо илимдер университетинин
психология кафедрасынын профессору

Блинова Елена Евгеньевна психология
илимдеринин доктору, профессор, Россия
Федерациясынын Херсон мамлекеттик
Педагогикалык университетинин жогорку билим
берүү федералдык мамлекеттик билим берүү
мекемесинин колдонмо психология жана инсанды
өнүктүрүү бөлүмүнүн башчысы

**Жетектөөчү
мекеме:** Фергана мамлекеттик университетинин психология
кафедрасы (150100, Өзбекстан Республикасы,
Фергана шаары, Мураббийлер көчөсү, 19)

Диссертациялык иш 2025-жылдын 28-мартында саат 13.00дө И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) жана психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча уюштурулган Д 13 23.673 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720023, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, 10-кичи району, Саманчин көчөсү, 10 а.

Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду <https://vc.vak.kg/b/d13-%20oyf-pc2-yug>

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (Бишкек ш., Раззаков көчөсү, 51), Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (Бишкек ш., Фрунзе көчөсү, 547) китепканаларынан жана <https://vak.kg/> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2025-жылдын 28-февралында таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, педагогика
илимдеринин кандидаты, доцент**

Д.К. Омурбаева

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Азыркы адамдын жеке жана социалдык иденттүүлүгүндө өзүн-өзү түшүнүү проблемасы социология, социалдык психология, инсандын психологиясы, философия, социалдык философия, саясат таануу, педагогика, тарых, маданият таануу, этнология, антропология ж.б.у. сыяктуу көптөгөн илимий дисциплиналар үчүн практикалык жана концептуалдык чоң мааниге ээ.

Коомдун жашоо-турмушундагы жана өнүгүүсүндөгү саясий, экономикалык, маданий-социологиялык, баалуулук маани-маңыздык негиздеринин тез өзгөрүүлөрүнүн шарттарында, өзгөчө өнүгүүнүн эгемендүү жолуна салыштырмалуу жаңыдан киришкен өлкөлөрүндөгү жаштардын өзүнүн жеке жана социалдык иденттүүлүгүн түшүнүү негиздеринин такталбаганы, туруксуздугу ачык байкалууда.

Ушуга байланыштуу адамдардын, бир жагынан, көз карандысыздыкты, биримдикти бекемдөө дүйнөлүк мейкиндикте өз мамлекетинин имиджин көтөрүү маселелеринде өздөрүнүн тарыхый жана маданий тамырына, этникалык баалуулуктарына, динине, этностун тарыхы менен салттарына кайрылуулары улам барган сайын күч алып келет.

Экинчи жагынан, туруктуу социалдык өзгөрүүлөр мезгилинде адамдардын жеке жана социалдык өзүн-өзү түшүнүү маселеси принципалдуу жаңы илимий түшүндүрмөнү талап кыла баштайт. Бул иликтөөдө “убакыт” түшүнүгү жана тынымсыз өзгөрүп турган социалдык мейкиндик – жашоо чөйрөсү эске алынышы керек. Анткени бул факторлор ар түрдүү мүмкүн болгон инсандык иденттүүлүктөрдү (“мүмкүн болгон Мен”) камтыйт. Башкача айтканда, глобалдашуу жана коомдун трансформацияланышы шартында биз келечекте ким болушубуз мүмкүн экендиги тууралуу элестетүүлөрүбүз маанилүү орунга ээ. Дал ушул “Мүмкүн болгон Мен” адамды шыктандырган функцияга ээ болуп, *бир эле учурда өзгөрүлмө жана туруктуу* мүнөзгө ээ. Алардын так мазмуну тынымсыз кайра каралып, заманбап адамдын өзүн-өзү түшүнүүсүнө түздөн-түз таасирин тийгизет.

XXI кылымда, глобалдашуу жана маданий ар түрдүүлүк доорунда, азыркы заман илимпоздор “азыркы учурдун этникалык парадоксу” деп атаган феноменге туш болду. Бул көрүнүш “айкалышпагандардын айкалышы” катары мүнөздөлүп, глобалдашуу процесстеринин улуттук каада-салттарга жана этностук коомчулуктун маданий мурасына болгон кызыгуу менен катарлаш жүрүшү аркылуу мүнөздөлөт. Бул феномен этностук сезимдердин күчөшү, улуттук тарыхка жана маданиятка кызыгуунун жогорулашы, ошондой эле тил, дин, нормалар, баалуулуктар, каада-салттар, улуттук символдор, ой жүгүртүү жана адамдардын жүрүм-турум ыкмаларындагы этностук айырмачылыктардын маанисинин жогорулашы менен тастыкталат.

Кыргыз коомунун өнүгүү процесстерин талдап, тарыхтын ар бир жаңы бурулушунда этностун көнүмүш жашоо образында, материалдык жана рухий маданиятында өзгөрүүлөр болуп келгенин жана болуп жатканын белгилей кетүү керек. Бул көп учурда этностук жалпылык же анын айрым өкүлдөрү тарабынан каршылык көрсөтүүнү пайда кылат, анткени көнүмүш баалуулуктардан баш тартуу адамдарда карама-каршылык жана анык эместик сезимдерин пайда кылат, бул чоң ыктымалдуулук менен этностук чыр-чатактардын, ошондой эле динчилдиктин, этностук бирдейликтин, өзүн-өзү ээлик кылуунун, өзүн-өзү таануучулуктун, өзүн-өзү чагылдыруунун, өзүн-өзү түшүнүүнүн проблемаларынын себеби болуп калышы мүмкүн. Бул өз кезегинде улутчул идеологиянын, ксенофобиянын, интолеранттуулуктун жана экстремизмдин "бөлөк этникалык топтордун" мамилесинин жайылышына алып келет.

Ушуга байланыштуу азыркы адамдын жеке жана социалдык иденттүүлүгүн түшүнүү маселеси өзгөчө актуалдуулукка ээ болууда. Тактап айтканда, бир жагынан, анын жашоосунун баалуулук-маанилүү аспектилерин, өзүн-өзү андоо, өзүн-өзү идентификациялоо, түрткүлөрү, максаттары, аракеттери, "Мен-Концепциясы", ошондой эле диний жана саясий жүрүм-туруму маанилүү орунду ээлейт. Экинчи жагынан, адамдын өзүнүн жана башка топторго болгон мамилеси, көз карашы толеранттуулуктун калыптанышына, башка этностук топторго болгон урмат-сый жана түшүнүү сезимдеринин өнүгүшүнө, өз этностук тобун теренирээк түшүнүүгө жана бир өлкөнүн ичинде да, андан тышкары да ар кайсы улуттардын ортосундагы өз ара түшүнүшүүнү бекемдөөгө көмөкчү болот.

Ошондуктан глобалдашуу жана улуттук делимитация шартында өзүнчө этностун, өзүнчө улуттун өзүн-өзү түшүнүүсү проблемасы теоретиктер менен практиктердин кызыгуусун арттырууда. Буга байланыштуу глобалдык иденттүүлүк темасы барган сайын актуалдуу болуп баратат. Бул көйгөй өлкөнүн азыркы өнүгүшүнө карата жаш жана улуу муундардын ар кандай түшүнүктөрү жана мамилеси, мурдагы союздук республикалардын кызыкчылыктарынын ички жана тышкы карама-каршылыктары, жалпы эле коомдун материалдык жана руханий маданиятынын өзгөрүшү менен шартталган өзгөчө актуалдуулукка ээ болду.

Жогоруда айтылгандардын бардыгы биздин диссертациялык изилдөөбүздүн актуалдуулугун айгинелейт.

Диссертациянын темасынын негизги илимий программалар (долбоорлор) жана негизги изилдөө иштери менен байланышы: изилдөө Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илимий-изилдөө иштеринин алкагында жүргүзүлдү.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты – адамдын өзүнүн жеке жана социалдык иденттүүлүгүн түшүнүүсүнүн теориялык-методологиялык моделин

түзүү, эгемендүү Кыргыз Республикасынын этномаданий шарттарында алардын ортосунда тең салмактуулукту табуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылган психологиядагы жаңы илимий этнопсихологиялык мамиленин концептуалдык негиздерин илимий жактан концептуалдаштыруу жана иштеп чыгуу.

Максатка жетүү үчүн төмөнкүдөй милдеттер коюлган:

а) методологиялык

– Заманбап философиялык, социологиялык жалпылоолордон, фундаменталдык психологиялык теориялардан жеке жана социалдык иденттүүлүктү түшүнүүнүн кыйла конкреттүү теориялык-феноменологиялык моделине өтүүнү камсыз кылган, алардын ортосунда тең салмактуулукту табууну, бул процессте өзүн-өзү түшүнүүнүн ролун жана жаңы этномаданий шарттарда жеке жана социалдык окшоштуктардын ортосундагы тең салмактуулукту орнотуунун натыйжасында өзүн-өзү түшүнүүнүн (Мен – Иденттүүлүккө каршы) калыптанышын камсыз кылган теориялык-методологиялык талдоо жүргүзүү;

– социалдык идентификация жана индивидуалдык демаркация процесстери динамикалык өз ара байланышта турган жеке жана социалдык иденттүүлүктүн ортосундагы татаал өз ара байланышты талдоо аркылуу азыркы дүйнөдө өзүн-өзү түшүнүүнү талдоого карата мамиленин актуалдуулугун негиздөө, ошону менен жеке жана социалдык иденттүүлүктүн тең салмактуулугун өз алдынча түшүнүүнүн, өзүн-өзү идентификациялоонун калыптанышына/андан ары өнүгүшүнө өбөлгө түзүү;

б) теориялык

– жеке жана социалдык иденттүүлүктү жана алардын өз ара байланышын өз алдынча түшүнүүнү изилдөөгө жаңы теориялык-методологиялык мамилени иштеп чыгуу жана проблемаларды коюу максатында психологиялык илимде өзүн-өзү түшүнүү феномени жана иденттүүлүктүн конструкциясы боюнча теориялык түшүнүктөрдү жана эмпирикалык изилдөөлөрдүн натыйжаларын системалаштыруу жана талдоо;

– жаңы теориялык-методологиялык ыкманын алкагында "өзүн-өзү түшүнүү – жеке жана социалдык иденттүүлүк – жеке жана социалдык иденттүүлүктү өз алдынча түшүнүү – этникалык топтун жеке жана социалдык иденттүүлүгүн өз алдынча түшүнүү – этникалык өзүн-өзү түшүнүү: этностун ичинде тең салмактуулукту табуу (жеке иденттүүлүк: өзү менен болгон мамилеси), ошондой эле башкалар менен болгон мамилеси (социалдык иденттүүлүк) – Мен - Иденттүүлүк";

– этноулуттук иденттүүлүктү кыргыз элинин социалдык иденттүүлүгүнүн формасы катары талдоо;

– кыргыз көп улуттуу коомунун аккультурациясынын жана интеграциясынын көйгөйлөрүн: толеранттуулукту, улуттук азчылыктарга

карата бейкалыс жана дискриминацияны жана алардын жеке жана социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүү өзгөчөлүктөрүнө тийгизген таасирин аныктоо жана талдоо, алардын ортосундагы тең салмактуулукту табуу;

– этностук топтун жеке жана социалдык иденттүүлүгүнүн катышын орнотууга мүмкүндүк берген жеке жана социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүсүнүн моделин иштеп чыгуу, өзүн-өзү идентификациялоонун калыптанышына/андан ары өнүгүшүнө өбөлгө түзөт.

в) эмпирикалык

– Кыргыз Республикасынын орус тилдүү калкынын арасында европалык иденттүүлүктү изилдөө боюнча Германиянын он жылдык изилдөө долбоорунун алкагында У. Шмидт-Дентер тарабынан иштелип чыккан жеке жана социалдык иденттүүлүктү өзүн-өзү түшүнүү методикасын адаптациялоо жана модификациялоо.

– инсандык жана социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүнүн жалпы тенденцияларын жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн, алардын азыркы кыргыз коомундагы өз ара байланышын эмпирикалык түрдө аныктоо;

– азыркы кыргыз коомундагы жеке жана социалдык окшоштуктарды өз алдынча түшүнүүнүн мазмундук мүнөздөмөлөрүн: титулдук этносту жана Кыргыз Республикасынын калкынын башка этникалык топторун сурамжылангандардын жаш курагын, алардын СССРде жашоо тажрыйбасынын бар-жогун эске алуу менен эмпирикалык иликтөө.

Изилдөөнүн теориялык-методологиялык негизи.

Диссертация: системалуулук, детерминизм, историзм принциптерине, ошондой эле адам социалдык өнүгүүнүн жогорку баалуулугу болуп саналган аксиологиялык мамилеге; өзүн-өзү түшүнүү жана бирдейлик жалпы адамзаттык маданияттын спецификалык, органикалык түзүүчүлөрү катары карала турган маданий мамилеге ж.б. негиз болуучу методологиялык жоболорго жана принциптерге негизделет

Ишибизде төмөнкү эмгектерди кылдат изилдеп, пайдаландык: социалдык конструктивизм жана постмодернизм теориясы боюнча (Гоффман И., Мид Дж., Барт Ф., Фогельсон Р. ж.б.); инсандыкты өз алдынча түшүнүүнүн когнитивдик компоненти боюнча (Дэймон В., Харт Д., Тайфель Г., Тернер Дж.); түшүнүү жана өзүн-өзү түшүнүү психологиясы боюнча (Брудный А.А., Знаков В.В., Романова И.А., Минигалиева М.Р., Турок Е.М.); Өзүн-өзү иденттүүлүк концепциясына болгон мамилелер боюнча (Крапшманн Л., Гоффман И., Харрелманн К., Брейквелл Г. ж.б.); предметтин психологиясы жана субъективдүү мамиле боюнча (Рубинштейн С.Л., Ананьев Б.Г., Брушлинский А.В., Абулханова-Славская К.А. жана башкалар); адамдын болмушунун психологиясы боюнча (Знаков В.В., Лабунская В.А., Шамионов Р.М. ж.б.) жана субъект-болмуштук мамиле (Рябикина З.И., Ожигова Л.Н., Фоменко Г.Ю. ж.б.);

глобалдык иденттүүлүк боюнча (Нестик Т.А., Бек У., Федотова Н.Н. жана башкалар); этникалык иденттүүлүк концепциясы боюнча (Джакупов С.М., Солдатова Г.У., Гриценко В.В., Хотинец В.Ю. жана башкалар); маданий-тарыхый концепция жана элдердин социалдык өз ара аракеттенүүсүндө этникалык фактордун ролу жөнүндө (Выготский Л.С., Шпет Г.Г., Поршнева Б.Ф., Бромлей Ю.В., Гумилев Л.Н.); өзү феномени боюнча (Янчук В.А., Блум Д., Сингер М., Александр И.К., Джеймс Д., Роджерс К. ж.б.) жана өзүн-өзү таануу феномени (Гидденс Э., Бугентал Дж., Тойтс П.А. ж.б.).

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык мааниси.

– Психологиялык илимдеги *өзүн-өзү түшүнүү* кубулушунун теориялык түшүнүктөрү жана эмпирикалык изилдөөлөрүнүн натыйжалары тутумдаштырылды жана талданды, атап айтканда: негизги багыттар (өнүгүү психологиясында, таанып-билүү психологиясында, консультациялык психологияда жана психотерапияда, баяндоо психологиясында) жана инсандын өзүн-өзү түшүнүүсүн изилдөө тенденциялары (тиешелүүлүгүнө жараша когнитивдик, экзистенциалдык, баяндоочу, предметтик), бул *жаңы комплекстүү мамилени изилдөөнүн теориялык-методологиялык негизин* түзүүгө мүмкүндүк берди. Жеке жана социалдык иденттүүлүктүн ортосундагы тең салмактуулукка жетишүү иденттүүлүктү интеграциялоого мүмкүндүк берген социалдык конструктивизм жана постмодернизм идеяларынын негизинде инсандык-социалдык тең салмактуулукту өнүктүрүү, экинчи жагынан, инсанга карата субъекттик мамиледе инсандын *өзүн-өзү түшүнүүсү инсандыкты издөө жана алуу процесси катары көрсөтүлүшү мүмкүн, анын контекстинде инсан өзүнүн социалдык-маданий мейкиндикте болушунун баалуу негиздерин табат.*

– Өзүн-өзү түшүнүүнүн инсандык-социалдык тең салмактуулугун өнүктүрүүгө карата жаңы мамиле иштелип чыкты, анын практикада колдонулушу текшерилди; бул ыкма жаш эгемендүү мамлекеттин (титулдук этностун, башка чоң этностук топтордун өкүлдөрүнүн) этномаданий шарттарында жеке жана социалдык окшоштукту жана алардын ортосундагы тең салмактуулукту табууну талдоого жайылтылды.

– Жаңы ыкманын алкагында "жеке жана социалдык иденттүүлүктү өзүн-өзү түшүнүү" концепциясы иштелип чыкты. Бул жеке жана социалдык иденттүүлүктүн ортосундагы тең салмактуулукту табуу процесси катары көрсөтүлөт, анын контекстинде "Мен Идеалдуумун" (жеке иденттүүлүк) жалпы адамзаттык баалуулуктары жана чет элдик топторго карата позитивдүү мамилелер (социалдык иденттүүлүк) борбордук ролду ойнойт. Бул концепция төмөнкү компоненттер менен толукталат: жеке инсандыкты түшүнүүнүн структуралык компоненттери: "Мен - Рефлексивдүүмүн" (өзүн-өзү түшүнүү, өзүн-өзү сындoo, иденттүүлүк стили), "Мен - Реалдуумун" (өзүн-өзү баалоо,

өзүн-өзү түшүнүү, ишенимди башкаруу), "Мен – Ишке ашыруучумун" (саясий жана диний жүрүм-турум) жана "Мен - Идеалдуумун" (жалпы баалуулуктар жана иштин баалуулугу).

– Социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүсүнүн структуралык компоненттери "топторго таандык болуу сезими" болуп бөлүнөт: "орду, өлкөсү менен идентификация", "улуттук сыймык", "өз улутуна мамиле", "ЕАЭБге мамиле"; "Бөтөн топторго карата мамиле": "башка өлкөлөргө симпатия", "толеранттуулук", "ксенофобия/ксенофилия". Өзүнчө толуктоо жана өзгөртүү катары деминзеоналдык мүнөздөмөлөрү бар көп өлчөмдүү модель иштелип чыккан, атап айтканда: абсцисса огу боюнча: этномаданий-социалдык мейкиндик / көп этностук коом, ординат огу боюнча: жеке жана социалдык бирдейликтердин ортосундагы балансты табуу, үчүнчү өлчөм – Мен - Иденттүүлүк (жеке жана социалдык бирдейликтин ортосундагы балансты табуу процессинин натыйжасы катары), төртүнчү өлчөм – этникалык өз алдынчалуулук.

– "Мен - Иденттүүлүк" түшүнүгү такталды жана жаңы эмпирикалык мазмун менен толукталды: инсандык-социалдык теңдештикти өнүктүрүүнүн иштелип чыккан ыкмасынын контекстинде жеке жана социалдык иденттүүлүктү өз алдынча түшүнүү этникалык өз алдынча түшүнүүнүн алкагынан чыгууга мүмкүндүк берет, ал жашаган өлкөнүн этномаданий салттарын жана шарттарын эске алуу менен глобалдашуу шарттарында азыркы адамдын өзүн-өзү бирдейлигин калыптандырууну болжолдойт. Кыргыз Республикасынын мисалында жаш эгемендүү мамлекеттин шартында өзүн-өзү идентификациялоонун өзгөчөлүктөрүн негиздөө жүргүзүлдү; алынган жыйынтыктар эмгекте алардын эмпирикалык ырастоосун тапты.

– Эгемендүү Кыргыз Республикасынын этномаданий шарттарында жашоо титулдук этностун өкүлдөрүндө да, азыркы Кыргызстанда жашаган башка чоң этностордо да жеке жана социалдык окшоштуктарды өз алдынча түшүнүүнү өнүктүрүүгө окшош таасир тийгизээри негиздүү жана эмпирикалык жактан тастыкталган, атап айтканда Мен - бөтөн топторго карата идеалдуу жана позитивдүү мамиле өзүн-өзү идентификациялоону калыптандырууда борбордук ролду ойнойт. Мында Мен – Реалдуу (ынанымдарды контролдоо) жана башка топторго карата мамилелер (ксенофилия/ксенофобия) титулдук этностун өкүлдөрүнө салыштырмалуу Калктын бирдиктүү эмес топторунун өкүлдөрүндө өзүн-өзү идентификациялоону калыптандырууда кыйла маанилүү ролду ойнойт.

– Жеке жана социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүсүнүн иштелип чыккан теориялык-феноменологиялык модели инсандык-социалдык тең салмактуулукту өнүктүрүү ыкмасынын теориялык-методологиялык жоболоруна шайкеш келет жана эгемендүү мамлекеттин этномаданий

шарттарында жеке жана социалдык иденттүүлүктү өз алдынча түшүнүүнүн өзгөчөлүктөрүн талдоого мүмкүндүк берет. Модель өзүнүн илимий-изилдөө бөлүгүндө жеке жана социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүсүнүн феноменологиясын бөлүп көрсөтүү жана концептуалдаштыруу үчүн билдирүүлөр системасын сунуштайт. Моделдин феноменологиялык бөлүгү жаш эгемендүү мамлекеттин этномаданий шарттарында жарандардын инсандык жана социалдык иденттүүлүгүн түшүнүүнүн өзгөчөлүктөрүн жана айырмачылыктарын көрсөтүүгө мүмкүндүк берет.

– Эгемендүү мамлекеттин жаңы этномаданий шарттарында инсандык жана социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү андоосунун мазмундук мүнөздөмөлөрү, тигил же бул коомдун шарты менен аныкталат жана титулдук этнос менен башка ири этностук топтордун ортосунда олуттуу айырмаланат, ошондой эле социалисттик түзүлүштүн жана көз каранды эместиктин шарттарында турмуштун коомдук тажрыйбасынын болушу эмпирикалык жактан аныкталып, талдоого алынган.

– Фактордук талдоонун жардамы менен титулдук этностун жана Кыргызстандын башка чоң этностук топторунун өздүк жана социалдык окшоштугун өз алдынча түшүнүү түзүмүнүн жалпы негизги латенттик факторлору аныкталды, атап айтканда: жалпы жана этникалык баалуулуктар (жеке окшоштукту өз алдынча түшүнүү: өзүн-өзү сыйлоо жана улуттук коопсуздук; эркиндик жана бүткүл дүйнөдөгү тынчтык); Жакынкы жана алыскы чет өлкөлөргө симпатия (социалдык иденттүүлүктү өз алдынча түшүнүү) жана өз алдынча түшүнүү (жеке иденттүүлүктү чагылдыруучу өз алдынча түшүнүү); социалдык бирдейликти өз алдынча түшүнүү: ишенимдерди контролдоонун ксенофобиянын жогорку деңгээли жана ксенофилиянын төмөн деңгээли менен байланышы (этникалык эмес этникалык топтор) / титулдук этносто ксенофилия/ксенофобиянын көрсөткүчү өзүн-өзү түшүнүүнүн фактордук түзүмүндө жок; жеке бирдейликти өз алдынча түшүнүү: жалпы баалуулук: өзгөрүлмө жашоо (титулдук этнос) / этникалык баалуулуктарды эске алуу менен биргелешкен өнүгүү (этникалык эмес топтор); Мен – Реалдуумун (Мен - Концепция): депрессивдүүлүк: өзүн-өзү кармай билүү. Позитивдүү өзүн-өзү баалоо жана эмоцияны башкара билүү депрессияга (титулдук этнос) / депрессияга каршы турат, ал өзүн-өзү сындонун жогорку деңгээли, өзүн төмөн баалоо, инсандыктын диффузиялык стили жана психосоматикалык даттануулар менен шартталган (этникалык эмес топтор); кесиптик дымактар: титулдук этносто бирдейликтин нормаларга багытталган стили менен байланышкан, этникалык эмес топтордо иденттүүлүктүн стили менен өз ара байланышы жок, мында аракеттеги адамдын саясий маалымдар болушу өзүнчө роль ойнойт.

Изилдөөнүн практикалык мааниси төмөндөгүлөр менен аныкталат:

– Азыркы кыргыз коомунда жеке жана социалдык иденттүүлүктү өз

алдынча түшүнүүнү изилдөө, кыргыз этносунун жана азыркы Кыргызстанда жашаган башка маданий эмес этностордун жеке жана социалдык иденттүүлүгүн өз алдынча түшүнүү түзүмүн иштеп чыгуу, Кыргыз Республикасынын жаранынын өзүн-өзү бирдейлигин өнүктүрүү жана сактоо, Кыргыз Республикасынын маданий, руханий, экономикалык, саясий жанаша жашоосунун курч проблемалары жана азыркы мезгилде динамикалуу өнүгүшү боюнча оптималдуу чечимдерди кабыл алуу үчүн илимий-психологиялык негизди түзөт.

– Азыркы Кыргызстандагы жеке жана социалдык иденттүүлүктү өз алдынча түшүнүүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрү жана өзгөчөлүктөрү жөнүндө изилдөөнүн апробацияланган жыйынтыктары Кыргыз Республикасында да, ошондой эле чет өлкөлөрдө да улуттар аралык мамилелер чөйрөсүндөгү социалдык саясатты иштеп чыгууда жана жүргүзүүдө, мисалы, Евразия экономикалык биримдигинин (ЕАЭБ) ишинин алкагында эске алынышы мүмкүн, ошондой эле коомдо улутчул маанайдын пайда болушунун алдын алуу катары жеке жана социалдык иденттүүлүктү өз алдынча түшүнүүнүн ортосундагы балансты табуу зарылдыгын эске алуу менен улуттук мектепти, Улуттук кыргыз борборлорун өнүктүрүү концепциясын түзөтүүдө колдонулушу мүмкүн.

– Диссертациялык изилдөөнүн материалдары өзүнүн теориялык жана эмпирикалык бөлүктөрүндө окуу-билим берүү процессинде илимий-методикалык негиз катары, окуу куралдарынын, атайын курстардын, методикалык иштеп чыгуулардын мазмунунда, кыргыз этносунун өкүлдөрүнүн психологиялык өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу үчүн социалдык мекемелерде; Кыргызстандын өзүндө, ошондой эле чет өлкөлөрдө окуп же иштеп жаткан Кыргыз Республикасынын жарандарынын балдары жана жаштары менен тарбиялык-билим берүү иштерин уюштуруу үчүн колдонулушу мүмкүн.

– Жеке жана социалдык окшоштуктун өзүн-өзү түшүнүүсүн изилдөөнүн сунушталган адаптацияланган жана иш жүзүндө апробацияланган инструменти толеранттуулукту, ксенофобияны / ксенофилияны диагностикалоо үчүн да колдонулушу мүмкүн. Бул Кыргыз Республикасында көз карандысыздык мезгилинде пайда болгон этностор аралык чыр-чатактардын алдын алуу үчүн өзгөчө маанилүү. Бул максаттарга ийгиликтүү жетишүүгө биздин ишибизде сөз болуп жаткан глобалдык бирдейликти калыптандыруу зарылдыгын эске алган балдарды жана өспүрүмдөрдү патриоттук тарбиялоо өбөлгө түзөт.

– Жеке жана социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүсүн изилдөөнүн адаптацияланган анкетасы илимий-изилдөө иштеринде, жалпы диагностикалык практикада, ошондой эле жеке жана үй-бүлөлүк консультация берүү практикасында, өзгөчө этностор аралык үй-бүлөлөрдө колдонулушу мүмкүн.

– Иште сунушталган жеке жана социалдык окшоштукту өз алдынча

түшүнүү модели маданияттар аралык коммуникациянын адаптациялык программаларын жана тренингдерин түзүүдө негиз болуп кызмат кыла алат, ошондой эле психологиялык консультация берүү практикасында, улуттар аралык чыр-чатактарды чечүү практикасында колдонулушу мүмкүн. Изилдөөнүн натыйжасында алынган маалыматтар социалдык психология, инсандык психология, этнопсихология, коммуникация психологиясы боюнча окуу курстарын даярдоодо, ошондой эле глобалдык иденттүүлүк проблемалары боюнча илимий-популярдуу ресурстарды түзүүдө колдонулушу мүмкүн.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Инсандын өзүн-өзү түшүнүүсүнүн азыркы концепциясы комплекстүү мамилеге негизделиши керек: бир жагынан, социалдык конструктивизм жана постмодернизм идеяларына негизделиши керек, анда жеке жана социалдык иденттүүлүктүн ортосундагы тең салмактуулукка жетишүү иденттүүлүктү интеграциялоого, өзүн-өзү идентификациялоону өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет; экинчи жагынан, инсанга карата субъекттик мамилеге, анда инсандын өзүн-өзү түшүнүүсү инсандыкты издөө жана алуу процесси катары көрсөтүлүшү мүмкүн, анын контекстинде инсан өзүнүн социалдык-маданий мейкиндикте болушунун баалуу негиздерин табат.

2. Өнүктүрүлгөн комплекстүү ыкманын алкагында жеке жана социалдык тең салмактуулукту өнүктүрүүгө багытталган "Жеке жана социалдык иденттүүлүктү түшүнүү" концепти иштелип чыккан. Бул концепт жеке жана социалдык иденттүүлүктүн ортосунда тең салмак табуу процессин билдирет. Анын негизинде жалпы адамзаттык баалуулуктар (жеке иденттүүлүк) жана башка топторго болгон позитивдүү мамилелер (социалдык иденттүүлүк) борбордук ролду ойнойт. Жеке жана социалдык иденттүүлүктү түшүнүү, алардын ортосундагы тең салмакты табуу – бул Мен-Иденттүүлүктүн / Мен-Иденттүүлүк эместин калыптануу жана өнүгүү процесси болуп эсептелет.

3. Инсандык-социалдык балансташууну өнүктүрүүнүн иштелип чыккан ыкмасынын контекстинде жеке жана социалдык бирдейликти өз алдынча түшүнүү этникалык өз алдынча түшүнүүнүн алкагынан чыгууга мүмкүндүк берет, ал жашаган өлкөнүн этномаданий салттарын жана шарттарын эске алуу менен глобалдашуу шарттарында заманбап адамдын өзүн-өзү бирдейлигин калыптандырууну болжолдойт.

4. Жеке жана социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүнүн субстанциялык мүнөздөмөлөрүнүн эмпирикалык көрүнүшү болуп бир катар структуралык компоненттер саналат: “Мен-Рефлексивдүү”, “Мен-Чыныгы”, “Мен-Идеалдуу” (жеке иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүү), “Топко таандык болуу сезими” жана “Башка топтордун ортосундагы өз ара мамилелер” / өзүн-өзү түшүнүү жаш эгемен Кыргызстандын этномаданий шарттарында жашаган титулдук этностун да, башка ири этностордун да өкүлдөрүнүн жеке жана

социалдык иденттүүлүгүнүн абалы, бул иденттүүлүгүнүн жашыруун фактордук структурасы.

5. Социалисттик түзүлүштө жана көз карандысыздык шарттарында жашоонун социалдык тажрыйбасынын болушу жаш эгемендүү мамлекеттин этномаданий шарттарында жеке жана социалдык окшоштукту өз алдынча түшүнүүнүн мазмундук мүнөздөмөлөрү жаш курагы, конкреттүү коомдун шарттары менен аныкталат жана титулдук этносто жана башка чоң этностук топтордо олуттуу түрдө айырмаланат.

6. Жаш эгемендүү Кыргызстандын этномаданий шарттарында жеке жана социалдык иденттүүлүктү өз алдынча түшүнүү жеке жана социалдык иденттүүлүктүн ортосундагы тең салмактуулукту табууну, өзүнүн өзүн-өзү түшүнүүсүнүн негизинде калыптанууну билдирет, анын пайдубалы Мен-Идеалдуумун: өзүн-өзү сыйлоону жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды: бүткүл дүйнөдө тынчтыкты, улуттук коопсуздукту таанууну (жеке иденттүүлүк тарабынан) жана бөтөн топторго карата позитивдүү мамилелерди (аларга карата социалдык иденттүүлүк тарабынан сый мамиле) калыптандырууну билдирет. Жеке жана социалдык окшоштукту ушундай өз алдынча түшүнүүнүн негизинде Кыргызстандын титулдук этносунун өкүлдөрүндө да, ошондой эле Кыргыз Республикасында жашаган башка чоң этностук топтордо да калыптанган Мен-Иденттүүлүктүн аспектилеринин бири катары этностук бирдейликти калыптандыруу мүмкүн болууда.

7. Эгемендүү мамлекеттин этномаданий шарттарындагы жашоо, бир жагынан, титулдук этностун өкүлдөрүндө да, азыркы Кыргызстанда жашаган башка чоң этностордо да жеке жана социалдык окшоштуктарды өз алдынча түшүнүүнүн өнүгүшүнө окшош таасир тийгизет, атап айтканда, мен бөтөн топторго карата идеалдуу жана позитивдүү мамиле Мен-Иденттүүлүктү калыптандырууда борбордук ролду ойнойт. Мында Мен-Реалдуу (ынанымдарды контролдоо) жана башка топторго карата мамилелер (ксенофилия / ксенофобия) титулдук этностун өкүлдөрүнө салыштырмалуу калктын башка топторунун өкүлдөрүндө өзүн-өзү идентификациялоону калыптандырууда кыйла маанилүү ролду ойнойт.

8. Ксенофобия / ксенофилия, ынанымдарды контролдоо маселелерин Кыргызстанда жашаган башка элдердин өкүлдөрүнүн жеке жана социалдык иденттүүлүктөрүн өз алдынча түшүнүүнү өнүктүрүүдө эске алуу керек. Алар Мен-Идеалдуу жана Мен-Реалдуу, ксенофобия / ксенофилия ортосундагы тең салмактуулукту тапса, тең салмактуу өзүн-өзү аныктоо процесси өтө тоскоол болушу мүмкүн, бул сөзсүз түрдө этникалык конфликттерге, улуттук кагылышууларга алып келет.

9. Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасында жашоо тажрыйбасы Кыргызстандын титулдук этносунун өкүлдөрү катары азыркы кыргыз коомунун

жеке жана социалдык окшоштугун, эң оболу саясий жана диний жүрүштүрүштө жана башка этностук топторго карата, ошондой эле азыркы Кыргызстанда жашаган башка этностордун өкүлдөрүнүн өзүн-өзү түшүнүүсүнө олуттуу таасирин тийгизди.

Изденүүчүнүн жеке салымы изилденген көйгөйдүн негизги идеяларын жана жоболорун теориялык жана практикалык негиздөөдө; моделдин структурасын жана мазмунун иштеп чыгууда турат.

Изилдөөнүн эмпирикалык базасы. 2017-жылдан 2022-жылга чейин негизинен уюштуруучулук ыкма жана комплекстүү ыкма менен теориялык жана эмпирикалык изилдөөлөрдүн сериясы жүргүзүлгөн, анын алкагында У. Шмидт-Дентердин "Жеке жана социалдык иденттүүлүк" сурамжылоосунун үлгүсүн модификациялоо жана адаптациялоо жүргүзүлгөн, ага 1200 адам катышкан. Жеке жана социалдык иденттүүлүктү түшүнүүнүн өзгөчөлүктөрүн изилдөөдө 472 Кыргыз Республикасынын жашоочусу катышкан.

Изилдөөнүн биринчи бөлүгүндө Кыргыз Республикасынын титулдук этносуна карата жеке жана социалдык иденттүүлүктү түшүнүүнүн структуралык моделин жалпы алганда изилдөө жүргүзүлдү. Негизги изилдөө Кыргыз Республикасында, Бишкек, Ош, Нарын шаарларында жана айылдарда 2019-жылдын январь-июль айларында жүргүзүлгөн. Бардыгы болуп 315 кыргыз респонденттери, ар кандай жаш курагында, орточо жашы 39 болгон, изилдөөгө катышкан. Кийин изилдөө үлгүсү үч жаштык топко бөлүнгөн: 1-топ – 17-25 жаштагы 109 адам; 2-топ – 30-49 жаштагы 106 адам; 3-топ – 50 жаш жана андан улуу 100 адам. Эксперименталдык изилдөө үлгүсү жыныс боюнча түзүлгөн: эркектер – 104 респондент (33,0 %), аялдар – 211 респондент (67,0 %).

Ошол эле жерлерде жана ошол эле мезгилде (2019-жылдын январь-июль айлары) биз негизги изилдөөнүн экинчи бөлүгүн (контролдук үлгү) өткөрдүк. Сурамжылоого Кыргыз Республикасынын титулдук эмес этностук топторунун 157 өкүлү (67 өзбек, 45 орус жана 45 казак) камтылган, алардын орточо жашы дээрлик 36 жаштан 18 жаштан 67 жашка чейинкилер; Кийинчерээк изилдөө тандалып алынган эки жаш курактык топко бөлүндү: 1-топ – 30 жашка чейинки 66 адам, 2-топ – 30 жаштан жогору 91 адам. Гендердик критерий боюнча контролдук тандоону: эркектер – 73 респондент (46,5%), аялдар – 84 (53,5%) түзгөн. Изилдөөнүн тандоосу топторго бөлүндү, анткени изилдөөдө ошондой эле Кыргыз Республикасынын титулдук этникалык тобунун да, титулдук эмес ири этностук топтордун да (өзбектер, орустар, казактар) жеке жана социалдык иденттүүлүгүнүн жаш жана гендердик өзгөчөлүктөрү изилденген.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын ишенимдүүлүгү жана негиздүүлүгү сыналучулардын тандоонун репрезентативдүүлүгү жана изилденүүчү параметрлердин ортосундагы айырмачылыктардын статистикалык маанилүүлүгү менен ырасталат. Эмпирикалык изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын

иштеп чыгууда корреляциялык, фактордук, параметрдик эмес маалыматтарды талдоо ыкмалары, ошондой эле статистикалык анализдин башка куралдары (мисалы, сүрөттөөчү статистика) колдонулган. Теориялык анализдин натыйжаларынын негиздүүлүгү алардын мазмундук негиздүүлүгүнөн, эксперименталдык тастыктоодон, логикалык ырааттуулугунан жана башка изилдөөчүлөрдүн маалыматтары менен ырааттуулугунан келип чыгат.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын ишке ашыруу. Изилдөөнүн жүрүшүндө азыркы кыргыз коомунун шарттарында жеке жана социалдык иденттүүлүктү өз алдынча түшүнүүнүн структуралык модели иштелип чыкты, методикалык сунуштар жана жеке жана социалдык иденттүүлүктү өз алдынча түшүнүүнү өнүктүрүүнүн социалдык-психологиялык мониторинг системасы жана азыркы Кыргызстанда балдар жана жаштар үчүн тарбиялык-билим берүү практикасын уюштуруу иштелип чыкты. Азыркы Кыргызстандагы жеке жана социалдык иденттүүлүктү түшүнүүнүн психологиялык өзгөчөлүктөрү, өзгөчөлүктөрү жана мыйзам ченемдүүлүктөрү жөнүндө алынган жыйынтыктар, рекомендациялар жана жалпылоолор Кыргыз Республикасынын Билим берүү борборлоруна киргизүү үчүн сунушталган.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо. Изилдөөнүн ортоңку жыйынтыктары, акыркы корутундулар жана негизги жоболор автор тарабынан чет элдик, эл аралык илимий-тажрыйбалык конференцияларда баяндалып, Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссия сунуштаган илимий журналдарда жарыяланган. Ошондой эле, Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин социалдык-гуманитардык илимдер факультетинин кафедра жыйындарында жана методологиялык семинарларында талкууланган. Алынган эмпирикалык маалыматтар окуу процессинде колдонулуп, окуу курстарынын алкагында пайдаланылган. Гуманитардык багыттагы студенттер үчүн “Мен-Иденттүүлүк психологиясы” аттуу илимий-агартуучулук курс, ошондой эле “Биз ар түрдүүбүз, биз – кыргызстандыктарбыз” аттуу илимий-популярдуу курс иштелип чыккан. Изилдөөнүн жыйынтыктары КУУнун студенттердин толеранттуулугун изилдөө боюнча электрондук ресурсун түзүү процессинде активдүү пайдаланылып келет.

Диссертациянын жыйынтыктарын басылмаларда чагылдыруунун толуктугу. Жалпысынан 29 басылма бар, алардын ичинен 3 макала Web of Science системасында индекстелген илимий басылмаларда, 2 макала Scopus базасында, 7 макала нөлдөн жогору импакт-фактору бар журналдарда, 6 макала РИНЦ системасына кирген журналдарда жарыяланган. Ошондой эле, ар түрдүү эл аралык конференцияларда 9 макала жана 2 монография жарыяланган.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Диссертация кириш сөздөн, төрт бөлүмдөн (ар биринин жыйынтыгы менен), корутундудан, колдонулган

адабияттар тизмесинен жана тиркемелерден турат. Диссертациянын жалпы көлөмү 362 бетти түзөт.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Изилдөөнүн **кириш** бөлүгүндө өзүн түшүнүү жана инсандык иденттүүлүк феноменинин актуалдуулугу ачылып көрсөтүлөт, айрыкча Кыргызстан сыяктуу көп улуттуу коомдордо бул маселеге өзгөчө көңүл бурулат. Ааламдашуунун жана тездик менен жүрүп жаткан социалдык өзгөрүүлөрдүн шартында инсандык иденттүүлүктүн жана өзүн түшүнүүнүн ролу адамдын жана коомдун туруктуу өнүгүүсү үчүн барган сайын маанилүү болууда. Кириш бөлүктө өзүн түшүнүү жана иденттүүлүк феномендерин изилдөө маданияттар аралык диалогду жана биримдикти бекемдөөнүн жаңы мүмкүнчүлүктөрүн ачары баса белгиленет. Бул өзгөчө көп маданияттуу Кыргызстан үчүн зор мааниге ээ. Илимий иште изилдөөнүн максаты жана милдеттери, объектиси жана предмети, методологиялык жана теориялык аспектилери, теориялык жана практикалык мааниси негизделген. Изилдөөнүн илимий жаңылыгы – философиялык, социологиялык жана психологиялык ыкмаларды интеграциялоо аркылуу инсандык жана социалдык иденттүүлүктүн тең салмактуулугун чагылдырган өзүн түшүнүүнүн бүтүндүү моделин түзүүгө аракет жасалгандыгында.

Биринчи бөлүм: **“Өзүн-өзү түшүнүү жана иденттүүлүк феноменин изилдөөнүн теориялык-методологиялык негиздери. Өзүн-өзү түшүнүү феноменин изилдөөдө “инсандын жана социалдык тең салмактуулугун өнүктүрүү ыкмасынын теориялык негиздемеси”** негизги теориялык ыкмаларды жана изилдөөнүн методологиялык концепцияларын талдоого арналган.

Биринчи бөлүмдүн биринчи бөлүгүндө **“Өзүн-өзү түшүнүүнү изилдөөнүн методологиялык негиздери жана маселелери”** философия жана социология тармагында өзүн түшүнүү маселесинин илимий-теориялык анализи жүргүзүлгөн.

Философияда өзүн түшүнүү рефлексия түшүнүгү менен байланыштуу. М. Бубер, М. Бахтин жана М. Фуко сыяктуу философтордун эмгектеринде өзүн түшүнүү процесси жеке инсан гана эмес, аны курчап турган коом да катышкан көрүнүш катары каралат. Коом адамга өзүн “башка” аркылуу түшүнүүгө жардам берет. Бул контекстте “башка” жөн гана тышкы элемент эмес, тескерисинче, өзүн таануунун активдүү катышуучусу болуп саналат. Адам дал ушул «башка» аркылуу өзүнүн өзгөчөлүктөрүн аңдап-билүүгө мүмкүнчүлүк алат. Ошентип, философияда өзүн түшүнүү ички “Мен” менен тышкы “Башка” ортосундагы диалог катары каралат, анда ар бир катышуучу өзүн таанып-билүүдө маанилүү роль ойнойт.

Философиялык ой жүгүртүүдө өзүн түшүнүүгө төрт негизги ыкма бөлүнөт:

чыгыш философиясынын методу (буддизм, даосизм), *классикалык европалык метод*, *классикалык эмес метод жана постмодернисттик методология*. *Чыгыштык ыкма* өзүн түшүнүүнүн жана дүйнө менен гармонияга жетүүнүн жолу катары медитативдик суктанууну баса белгилейт. *Классикалык европалык ыкмада* (мисалы, Р. Декартта) негизги көңүл аң-сезимдүү, рационалдуу ой жүгүртүү аркылуу өзүн түшүнүүгө бурулат, анда “Мен” жана аң-сезим негизги курал катары каралат. Европада өнүккөн *классикалык эмес ыкма* аң-сезимсиз процесстердин (З. Фрейд), социалдык-экономикалык факторлордун (К. Маркс) жана тилдин (Л. Витгенштейн) таасирин камтыйт. *Постмодернисттик методология* (М. Фуко, Ж. Лакан) өзүн түшүнүүнү дискурстук конструкция катары карап, анда “Мен” маданий жана социалдык интерпретациялардын натыйжасында пайда болгон көрүнүш катары көрсөтүлөт.

Социологиялык контекстте өзүн түшүнүү социалдык категориялаштыруу жана локализация менен байланыштуу, бул маселе Р. Брубейкер жана Ф. Купердин эмгектеринде белгиленген. Алар өзүн түшүнүү индивиддин субъективдүү абалы менен социалдык позициясын чагылдырып, анын белгилүү бир топко тиешелүүлүгүн сезүүгө жана коомдук түзүмдө өз ордун табууга жардам берерин белгилешет. Бул ыкма өзүн түшүнүүнүн эмоционалдык компоненттерин баса белгилейт, алар адамды башкалар менен байланыштырып, социалдык байланыштар аркылуу идентификациясын калыптандырууга мүмкүндүк берет.

Мында биринчи бөлүмдүн экинчи параграфында психологияда өзүн-өзүн түшүнүүнү изилдөө боюнча методологиялык талдоо жүргүзүлгөн. Бул жерде негизги багыттар катары *психоаналитикалык ыкма* (Э. Эриксон), *символикалык интеракционизм*, *когнитивдик ыкма*, *гуманисттик жана нарративдик психология* белгиленген. Бул теориялар инсан менен коомдун өз ара аракеттенүүсү аркылуу өздүк иденттүүлүктү карайт, иденттүүлүк адамдардын ортосундагы мамилелер аркылуу калыптанып, адамга дүйнөдө өз жолун табууга мүмкүндүк берет.

Э. Эриксондун иштеринде көрсөтүлгөн *психоаналитикалык ыкма*, З. Фрейддин теориясына негизделген, идентичносту ички жана тышкы карама-каршылыктардын жыйындысы катары сүрөттөйт, аларды адам женип, туруктуу "Менди" түзөт. Э. Эриксон иденттүүлүк кризистерин белгилеп, адам жашоосунун ар түрдүү этаптарында бул кризистерди жеңип, толук кандуу инсанды калыптандырууга жардам берээрин көрсөтөт.

Символикалык интеракционизм (Д. Мид, И. Гоффман) иденттүүлүк социалдык мамилелер аркылуу түзүлөөрүн, социалдык күтүүлөр жана маданий баалуулуктар адамдын коомдогу ордун түшүнүүгө жардам берет деп баса белгилейт.

Г.Тажфел менен М.Тернердин *когнитивдик мамилеси* иденттүүлүк

инсандык жана социалдык аспектилерди камтыйт, ошондой эле топтун мүчөлүгүнө жана социалдык ролуна көңүл бурат деп түшүндүрөт.

Гуманисттик психология (К.Роджерс) инсандыкты социалдык чөйрө менен өз ара аракеттенүү аркылуу өнүккөн өзүн-өзү түшүнүү процесси катары карайт. Д. Мак Адамстын эмгектери менен берилген *баяндоо психологиясы* инсандыкты социалдык контекстте өзүнүн тажрыйбасын куруп жана кайра интерпретациялоочу, өзү жөнүндө жараткан окуя катары карайт.

Орус психологиялык мектепте өзүн-өзү түшүнүү О. Р. Тучина тарабынан сунушталган субъект-тиричилик мамилесинен талданат. Бул ыкманын алкагында өзүн-өзү түшүнүү инсандын жеке баалуулуктарга жана маанилерге негизделген чындыкты өзгөртүү жана адаптациялоо процесси катары каралат. Ошентип, адам өзүнүн инсандыгын, социалдык-маданий жана тарыхый факторлор менен өз ара аракеттенүүсүн жаратуучу болуп калат. Бул ыкма инсан өзүн-өзү түшүнүүнүн социалдык жана инсандык компоненттеринин ортосундагы диалектикалык өз ара аракеттенүүнү ачып, жеке жана коомдук тең салмактуулук аркылуу өзүн-өзү кантип калыптандырырын түшүндүрүүгө жардам берет.

Ошентип, изилдөө философиядагы, социологиядагы, психологиядагы өзүн-өзү түшүнүү феноменин изилдөөнүн негизги ыкмаларынын жалпы жана салыштырма талдоосун жүргүзөт жана өзүн-өзү түшүнүү феноменин изилдөөдө инсандык-социалдык тең салмактуулукту өнүктүрүү ыкмасын негиздейт.

Автор тарабынан жүргүзүлгөн теоретикалык-методологиялык изилдөө өзүн-өзүн түшүнүүнү "жеке-социалдык теңдештирилгендикти" табуу жыйынтыгы катары карап, автордун өзүн-өзүн түшүнүүгө болгон мамилесин жеке жана социалдык иденттүүлүктөрдүн ортосундагы тең салмактуулукту табуу катары жоруйт. Бул контекстте эки модел каралат: когеренттүүлүк (Э. Эриксон) жана компенсация (А. Адлер). Бул моделдер адамдын ички гармонияны жана туруктуу мүчөлүк сезимин кантип жетишкенин түшүнүүгө жардам берет. Биринчи когеренттүүлүк модели *өзүн-өзүн түшүнүү жеке жана социалдык аспектилерди макулдашуу процессинде пайда болорун көрсөтөт*. Бул адамга коомдун бир бөлүгү катары өзүндү аңдап, анда өз ордун табууга мүмкүнчүлүк берет. Экинчи компенсация модели *адам ички алсыздыкты топтуга байланышуу менен толтуруп*, бул көп учурда "иденттүүлүккө каршы" алып келиши жана топко болгон көзкараштын көз каранды мамилесин түзүшү мүмкүн деп болжолдойт.

Биринчи бөлүмдүн **“Психологиядагы иденттүүлүк феноменин изилдөөнүн методологиялык негиздери жана теориялык мамилелери”** деген экинчи бөлүмү, аты айтып тургандай, психологиядагы иденттүүлүк феноменин теориялык жактан түшүнүүгө арналган. Иденттүүлүктү конструкция катары кароого көңүл бурулуп, инсандыкты изилдөөнүн

теориялык жолдору талдоого алынып, психологияда инсандык жана социалдык иденттүүлүктүн өз ара байланышы маселеси өзүнчө изилденет.

Бүгүнкү күндө Р.Брубейкер жана Ф. Купер айткан жана диссертациялык изилдөөсүндө субъект-тиричилик ыкмасынын алкагында О. Р. Тучина иштеп чыккан өзүн-өзү түшүнүү түшүнүгүн иденттүүлүк түшүнүгү менен катышта кароо зарыл.

Классикалык жана классикалык эмес көз караштарда иденттүүлүктү изилдөөдө ал инсандыктын өзгөчө интеграциялык түзүмү катары каралат, анын функциясы "Мендин" убакыт жана мейкиндик ичинде туруктуулугун камсыз кылуу, ошондой эле ушул инсандык түзүм аркылуу жетишилген натыйжа, идентификация функциясын аткаруу. XX кылымдын экинчи жарымында адамдын иденттүүлүгү боюнча болгон масштабдуу кризиске байланыштуу иденттүүлүктү калыптандыруу маселеси пайда болду (Г.М. Андреева, Т.М. Буякас, А.В. Кузьмин, А. Тоффлер жана башкалар). Кээ бир авторлор (А.А. Брудный, В.Я. Клочко, О.В. Лукьянов) иденттүүлүктү калыптандыруу мында гана кризистерди жеңүү процессинен чыгып, "күнүмдүк жашоонун элементи, онтогенездин элементи жана адамдын филогенезинин элементи" болуп калганын билдиришет.

Иденттүүлүк темасын ачуу терминологиялык кыйынчылыктар менен байланыштуу. Де Левита белгилегендей, "...иденттүүлүк түшүнүгү аны колдонгон теориялардын санына барабар, ошондуктан бул түшүнүктөрдө адашууга алып келиши мүмкүн...", деп айтылган. 1960-жылдардын аягында Т. Парсонс "иденттүүлүк" термининин мода болгон сөзгө айланганын белгилеген. Биздин иштин максаты – иденттүүлүктүн бардык аныктамаларын тизмектөө, салыштыруу, баалоо же сындоо эмес, аталган анализди биринчи кезекте изилдөө предметибизди аныктоо үчүн жүргүзүп жатабыз. Социалдык илимдерде колдонулган "иденттүүлүк" термини негизинен үч традициялык теориялык багытта иштелип чыккан: психоанализ, символикалык интеракционизм жана когнитивдик өнүгүү психологиясы.

Заманбап психологиядагы ар кандай адабий булактарды талдоонун негизинде инсандык иденттүүлүктү изилдөө үчүн бир нече негизги теориялык ыкмаларды бөлүп кароого болот:

1. Психоаналитикалык ыкма жана ага андан кийинки ыкмалары, аларда Э. Эриксондун иденттүүлүк концепциясы негиз болуп эсептелет. Бул ыкманын алкагында иденттүүлүк феномени психоанализ (З. Фрейд), постфрейдизм (М. Клейн, М. Эйнсворт, Р. Шафер ж.б.), неофрейдизм (А. Фрейд, Г. Салливен, Э. Фромм), индивидуалдык (А. Адлер) жана терең (К.Г. Юнг) психология, эгопсихология (Х. Гартман, Д. Рапопорт, Дж. Марсия, К. Хауссер ж.б.) тарабынан каралат. Психоанализ инсандык ички түзүмүн, инсандык интегралдык борбору катары өздүк "Менди", ийгиликтүү өзүн-өзүн ишке

ашыруу үчүн туруктуу "Мендин" зарылчылыгын, адамдын коомдук чөйрөсү менен өз ара аракеттенүүсүн изилдеп, аны аныктап көрсөткөн.

2. Символикалык интеракционизм: изилдөөнүн предмети иденттүүлүктү куруу ыкмалары жана идентификация процесси, идентификациянын структурасы талданып, аң-сезимдүү жана аң-сезимсиз иденттүүлүктөр аныкталган, идентификациянын социалдык мейкиндикке жана убакытка, социалдык институттардын системасына көз карандылыгы көрсөтүлгөн. Иденттүүлүктү изилдөөнүн басымдуу багыты "Мен" өз ара аракеттенүүдө кандайча калыптанып, тышкы дүйнөдө кандайча репрезентацияланат жана ошол эле учурда ички дүйнөсүн сактап калат деген суроону чечүүгө багытталган (Дж. Мид, И. Гоффман, А. Штраус, Л. Краппман, Ю. Хабермас).

3. Бихевиоризм: идентификация процесси субъекттин өзүнүн активдүү ролун эске албастан, аны социалдык жагдайлардын таасиринин натыйжасы катары карап, аң-сезимдүү деңгээлге чейин төмөндөйт. Бихевиоризмде идентификация теориясынын өнүгүшүнө негизги салым бул процессти талдоого когнитивдик аспектилерди киргизүү болгон (Э.Маккоби, П. Муссен, Л. Рау, Р. Сизрс).

4. Когнитивдик мамиле (Х.Тэджфел, Тернер жана Г. Брейкуэлл): идентификация тиешелүү шарттарда жүрүм-турумду жөнгө салуучу ролду аткарган когнитивдик система катары каралат. Когнитивдик багыт социалдык контексттин маанилүүлүгүн, инсандыкты калыптандыруунун тышкы шарттарын баса белгилейт. Жеке идентификация инсандын мазмундуу жана баалуулук структурасынын калыптанышын камсыз кылган социалдык жактан экинчи орунда турат.

5. Орус психологиясындагы иденттүүлүк теориялары салттуу түрдө өзүн-өзү билүү жана өзүн-өзү аныктоо изилдөөлөрүнүн алкагында өнүккөн. Б.Г. Ананьев, Л.И. Божович, Л.С. Выготский, И.С. Кон, А.Н. Леонтьев жана башкалардын изилдөөлөрүнүн аркасында өзүн-өзү билүүнү изилдөө жаатында белгилүү бир категориялык аппарат түзүлгөн, анын алкагында өзүн-өзү билүү, өзүн-өзү мамиле кылуу, өзүн-өзү баалоо түшүнүктөрүнүн ортосунда өз ара байланыштар түзүлгөн, аң-сезимдин жана өзүн-өзү аң-сезимдин катышы, өзүн-өзү аң-сезимдин генезиси жана жаш өзгөчөлүктөрү, Мен образы сыяктуу маселелер жакшы изилденген.

6. Психологиялык иденттүүлүктү изилдөөнүн негизги божомолдорунун бири – инсандык жана социалдык иденттүүлүктүн ортосундагы карама-каршылыктын болушу. Бул мамилелерди концептуалдаштыруу жана иденттүүлүктүн эки компонентинин мазмунун аныктоо ар кандай теориялык мамилелерге жараша ар кандай деңгээлде өзгөрүлүп турат. Ар кандай негизги теориялык мамилелерден байкала турган ушул мазмундуу айырмачылыктарга карабастан, адамдын инсандыгын анын инсандык сапаттарын сүрөттөөнүн

негизинде гана калыбына келтирүү мүмкүн эмес, ал сөзсүз түрдө адамдын социалдык топторго таандык экендигин камтышы керек деген бир пикир бар.

Экинчи бөлүм: **"Эгемендүү Кыргызстандын этномаданий шарттарында жеке жана социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүсүн эмпирикалык изилдөө программасы",**- деп аталат.

Экинчи бөлүмдүн биринчи бөлүгүндө биз андан аркы эксперименталдык изилдөөлөр үчүн тандап алган өзүн-өзү түшүнүүнүн негизги структуралык компоненттерин аныктоого жана бөлүп көрсөтүүгө багытталган. Жүргүзүлгөн анализге ылайык, өзүн-өзү түшүнүүгө болгон негизги ыкмалар этноулуттук иденттүүлүк маанилүү структуралык компонент катары аныкталган. Мунун негизинде бул бөлүмдө улуттук биримдиктин чегинен чыккан жана түрдүү этностордун маданий каада-салттарын сактоого *мүмкүндүк берүүчү социалдык иденттүүлүктүн* формасы жана бөлүгү катары негизделүүчү этноулуттук иденттүүлүк каралат.

Бул бөлүмдө ошондой эле Кыргызстан калкынын көп этностуу түзүлүшүнүн өзгөчөлүктөрү каралат, коомдун биримдигин сактоодо, өзгөчө постсоветтик мейкиндиктин шарттарында этноулуттуу бирдейликтин ролу талданат жана кыргыздардын этноулуттуу бирдейлигин өнүктүрүүгө карата негизги ыкмалар сунушталат.

Изилдөөдө кыргыз иденттүүлүгүнүн алты өңүтү: *жарандык, этникалык, генеалогиялык, регионалдык, тилдик жана диний өңүттөрү баса белгиленет жана изилденет.*

Белгиленген иденттүүлүктүн ар бири адамдын өзүн-өзү аныктоо процессинде маанилүү ролду ойнойт. Ошентип, жарандык иденттүүлүк Кыргызстанга мамлекет катары таандык болуу менен курулат. Ал улутуна карабастан өлкөнүн жарандарын бириктирүүгө багытталган. Ал эми этникалык иденттүүлүк адамдын конкреттүү этностук топко таандыктыгын чагылдырат жана жалпы маданий эс тутумду түзүүгө жана социалдык байланышты сактоого өбөлгө түзгөн кыргыздардын тарыхый жана маданий тамырларын чагылдырат.

Туугандык байланыштарга жана тарыхый эс тутумга негизделген генеалогиялык иденттүүлүк муундар аралык байланышты сактап турат. Коомду түндүк менен түштүккө бөлгөн аймактык иденттүүлүк өзгөчө саясий күрөш мезгилинде актуалдуу болуп саналат. Тилдик жана диний иденттүүлүк Кыргыз иденттүүлүгүнүн түзүмүнө көп түрдүүлүктү кошот жана маданий экспрессияда маанилүү ролду ойнойт.

Жалпысынан алганда, бул аспекттердин баары инсандын өзүн-өзү түшүнүүсүнө жана өз тагдырын өзү аныктоосуна таасир тийгизген, Кыргызстандын маданий өзгөчөлүктөрүн, каада-салттарын, тарыхый мурасын, тилин жана динин эске алган окшоштукту калыптандыруу үчүн комплекстүү негиз болуп саналат.

Экинчи бөлүмдүн экинчи бөлүгүндө Кыргыз көп этностуу коомунун аккультурация жана интеграция проблемасы жана анын түзүүчүсү – толеранттуулук, бейкалыс пикир жана басмырлоо иликтенет.

Көптөгөн этникалык топтордун болушу социалдык жана маданий интеграциянын ички процесстерине таасир этери көрсөтүлгөн. Ошондуктан социомаданий көп түрдүүлүк улуттук иденттүүлүктү калыптандырууга илимий жактан текшерилген мамилени талап кылат, ал толеранттуулукту жана маданияттар аралык түшүнүүнү өнүктүрүүгө багытталышы керек. Мында жалпы жарандык бирдейликти өнүктүрүүгө жана жалпы улуттук идеяны калыптандырууга багытталган этностор аралык интеграция жолдорун иштеп чыгуу маанилүү болуп саналат.

Бул главанын алкагында ар кандай илимий ыкмада сунушталган интеграция моделдерине жана алардын Кыргызстандын шартында колдонулушуна салыштырмалуу талдоо жүргүзүлөт. Кыргыз коомунун өзгөчөлүгүн, тарыхын жана этникалык курамын эске алуу менен жалпы улуттук окшоштукту калыптандырууга өзгөчө көңүл бурулат. Ар кайсы өлкөлөрдөгү этностук азчылыктардын ийгиликтүү интеграцияланышынын мисалдары келтирилет жана мындай тажрыйба Кыргызстан үчүн кандайча ыңгайлаштырылышы мүмкүн экендиги талкууланат.

Буга байланыштуу көп этностуу мамлекеттеги патриотизм жана улутчулдук проблемалары талданат. Ошентип, улутчулдук, изилдөө көрсөткөндөй, оң жана терс кесепеттерге алып келиши мүмкүн. Сокур улутчулдук этностор аралык чыр-чатактардын курчушуна алып келиши мүмкүн, ал эми конструктивдүү патриотизм биримдикти жана ынтымакты бекемдейт. Көп улуттуу коомдо патриотизмдин этникалык топторду четтетүү жана карама-каршы коюу эмес, бардык жарандарды бириктирген жалпы баалуулуктарга багытталышы маанилүү.

Бул жерде эгемендүү Кыргызстандын этномаданий шарттарында жеке жана социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүсүн изилдөөнү уюштуруу жана жүргүзүүнүн жүрүшү да сүрөттөлөт.

Кыргызстандык аудитория үчүн "Жеке жана социалдык иденттүүлүк" сурамжылоосунун модификациясы жана адаптациясы жүргүзүлдү. Сурамжылоонун негизинде профессор У. Шмидт-Дентердин структуралык модели алынган. Бул ыкманын негизги талаптарына ылайык, жеке жана социалдык иденттүүлүктүн негизги компоненттеринин (ар бири бөлөк) айырмалануусу жана классификациясы жүргүзүлгөн. Мындай айырмалоо жана классификация жүргүзүлгөндүгүнө негизделген негизги себептер иштелип чыккан.

Модель өзүнүн теориялык бөлүгүндө жеке жана социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүсүнүн феноменологиясын бөлүп көрсөтүү

жана концептуалдаштыруу үчүн билдирүүлөр тутумун сунуш кылат. Жеке жана социалдык иденттүүлүктү түшүнүү өзүн-өзү түшүнүүнүн төмөнкү структуралык компоненттерин камтыйт: жеке иденттүүлүк: "Мен-Рефлексивдүүмүн" (өзүн-өзү түшүнүү, өзүн-өзү сыңдоо, иденттүүлүк стили), "Мен-Реалдуумун" (өзүн-өзү баалоо, өзүн-өзү түшүнүү, ишенимди башкаруу), "Мен-Ишке ашыруучумун" (саясий жүрүм-турум жана диний жүрүм-турум) жана "Мен-Идеалдуумун" (жалпы баалуулуктар жана иштин баалуулугу); **Социалдык иденттүүлүктү** өзүн-өзү түшүнүүнүн структуралык компоненттери: "топторго таандык болуу сезими": "жашаган жери, өлкөсү менен идентификация", "улуттук сыймык", "өз улутуна мамиле" жана "ЕАЭБге мамиле"; жана "бөтөн топторго карата мамилелер": "башка өлкөлөргө симпатия", "толеранттуулук", "ксенофобия / ксенофилия".

Моделдин феноменологиялык бөлүгү эгемендүү мамлекеттин этномаданий шарттарында өлкөнүн аймагында жашаган титулдук этностогу, башка чоң этностук топтордогу (этникалык эмес топтордогу) инсандык жана социалдык окшоштуктун өзгөчөлүктөрүн жана өз алдынча түшүнүүнүн айырмачылыктарын көрсөтүүгө мүмкүндүк берет.

Экинчи бөлүмдүн тыянактары.

1. Изилдөөдө бир катар теориялык жана эмпирикалык изилдөөлөр жүргүзүлгөн, анын жүрүшүндө "Жеке жана социалдык иденттүүлүк" анкетасын Кыргыз аудиториясы үчүн жеке жана социалдык иденттүүлүк (FPSI-K) анкетасын өзгөртүү жана адаптациялоо жүргүзүлгөн. Бул методдун структуралык модели жеке жана социалдык иденттүүлүктү жана алардын мамилелерин дифференциалдуу кароого негиз берет.

2. Изилдөөнүн алынган эмпирикалык маалыматтарын талдоо үчүн идентификациянын калыптанышына таасир этүүчү негизги факторлорду аныктоого мүмкүндүк берген сандык жана сапаттык методдор колдонулат. Алынган маалыматтардын негизинде кыргыз коомунун контекстинде инсандык жана социалдык окшоштуктардын өз ара аракеттенүү модели калыптанат. Бул модель маданий жана социалдык өзгөчөлүктөрдү, ошондой эле өзүн-өзү түшүнүү жана инсандык идентификация процесстери пайда болгон тарыхый жана экономикалык өбөлгөлөрдү эске алат.

3. Когеренттүүлүк моделдин алкагында гана (ички ырааттуулук, ырааттуулук) жеке жана социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүү ортосундагы тең салмактуулукту табууга мүмкүн экендигин баса белгилей кетүү керек. Бул процесстин натыйжасы Мен-Иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүсү болот; Компенсациялоо моделинде инсандыкты өзүн-өзү түшүнүү менен социалдык инсандыкты өз алдынча түшүнүүнүн ортосундагы балансты табуу бузулат же өтө кыйын, бул дисбаланска, келишпестикке, ички ыраатсыздыкка, б.а. Мен-Иденттүүлүккө каршы "Иденттүүлүк эмес". Өзүнүн

инсандыгын жана анын көп компоненттүү табиятын билүү инсанга өзүнүн маданияты менен улуттук таандыктыгынын ортосундагы балансты табууга мүмкүндүк берет.

Изилденген ыкмалардын негизинде өзүн-өзү түшүнүүнүн инсандык-социалдык тең салмактуулугун өнүктүрүү концепциясы иштелип чыккан.

Концепциянын структурасы көп өлчөмдүү түзүлүшкө ээ жана жеке жана социалдык иденттүүлүктү өз алдынча түшүнүүнү кароо мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуучу, ошондой эле эгемендүү мамлекеттин этномаданий шарттарында өзүнүн жеке жана социалдык бирдейлигин өз алдынча түшүнүүнүн мыйзам ченемдүүлүгүн ачып берүүчү параметрлердин жана көрсөткүчтөрдүн аларга тиешелүү компоненттеринин комплекси болуп саналат.

Мында өзүн-өзү түшүнүүнүн мазмундук мүнөздөмөлөрүн калыптандыруунун негизги эмпирикалык туюнтмасы болуп жеке жана социалдык иденттүүлүктүн бир катар структуралык компоненттеринин *катышы / тең салмактуулугу / ички ырааттуулугу*, башкача айтканда жеке жана социалдык бирдейликти өз алдынча түшүнүүнүн ортосундагы тең салмактуулук саналат.

Диссертациянын үчүнчү бөлүмү **"Эгемендүү Кыргызстандын этномаданий шарттарында жеке жана социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүсүн изилдөөнүн жыйынтыктарын талдоо жана чечмелөө"**.

Бул бөлүмдө респонденттердин **социалдык-демографиялык статусуна** (жынысына, билимине, үй-бүлөлүк жана социалдык абалына, динине, үй-бүлөсүнүн кирешесине) жана жашаган жерине жараша кыргыз этносунун өкүлдөрүнүн жеке жана социалдык окшоштугун биз өз алдынча түшүнүүбүздү изилдөөнүн жыйынтыктары кеңири талданат жана чечмеленет. Кыргыз Республикасынын титулдук этносунун жеке жана социалдык окшоштугун өз алдынча түшүнүүнүн фактордук түзүмү өзүнчө, ошондой эле Кыргыз Республикасында жашаган көп сандаган этностордун өкүлдөрүнө: өзбектерге, орустарга, казактарга салыштырмалуу фактордук талдоо жүргүзүлөт жана чечмеленет, Кыргызстандын титулдук этносунун жана башка улуттардын жана этностордун өздүк жана социалдык окшоштугун **жаш курагын эске алуу** менен фактордук түзүмүн салыштыруу жүргүзүлөт, эгемендүү Кыргызстандын этномаданий шарттарында жеке жана социалдык окшоштукту өз алдынча түшүнүүнүн түзүмү жөнүндө тыянактар жасалат.

Анкетанын жыйынтыктоочу вариантында жеке жана социалдык иденттүүлүк анкетасы анда титулдук этнос жана Кыргызстанда жашаган башка улуттар үчүн модификация жана адаптация жүргүзүлгөн жеке иденттүүлүктү өз алдынча түшүнүүнүн структуралык компоненттерине жогоруда биз белгилеп өткөндөй: "Мен-Рефлексивдүү" (параметрлери: өзүн-өзү түшүнүү, өзүн-өзү сыңдоо, иденттүүлүк стили), "Мен-Реалдуу" (параметрлери: өзүн-өзү баалоо,

Мен-Концепция, ишенимди контролдоо), "Мен-Ишке ашыруучу" (параметрлери: саясий жүрүм-турум жана диний жүрүм-турум) жана "Мен-Идеалдуумун" (параметрлери: жалпы иштин баалуулуктары жана баалуулугу).

Социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүсүнүн түзүмдүк компоненттерине төмөнкүлөр киргизилген: "Топторго таандык болуу сезими": "орду, өлкөсү менен идентификация", "улултук сыймык", "өз улутуна мамиле" жана "ЕАЭБге мамиле" жана "бөтөн топторго карата мамиле" параметрлери боюнча: "башка өлкөлөргө симпатия", "толеранттуулук", "ксенофобия/филия" параметрлери боюнча. Фактордук талдоонун жүрүшүндө кыргыз этносунун ар кыл курактагы өкүлдөрүнүн жеке жана социалдык окшоштуктарын өз алдынча түшүнүү түзүмү үчүн алардын маанисинин азайуу даражасы боюнча табылган латенттик факторлорду карап көрдүк.

Кыргыз Республикасынын титулдук этносунун ар кандай курактык топтордогу жеке жана социалдык окшоштугун өз алдынча түшүнүүнүн өзгөчөлүктөрүн салыштырма талдоонун эң маанилүү жыйынтыктарын санап өтөбүз:

1. "Мен-Рефлексивдүү" жана "Мен-Реалдуу" көрсөткүчтөрү боюнча кыргыз этносунун үч курактык тобунун ортосунда "Мен-Ишке ашыруучу" жана "Мен-Идеалдуу" жеке иденттүүлүктү (мындан ары – жеке иденттүүлүктү өзүн-өзү түшүнүү) көрсөткүчтөрүнө караганда көбүрөөк айырмачылыктар аныкталган. Башкача айтканда, "Мен-Рефлексивдүү" жана "Мен-Реалдуу" жеке инсандыкты өз алдынча түшүнүүнүн калыптанышына, биздин пикирибиз боюнча, советтик режимдеги кыргыздардын орто жана улуу муундарынын жашоо тажрыйбасы күчтүү таасир эткен.

2. Кыргызстанды өнүктүрүүнүн советтик мезгили сыяктуу эле азыркы мезгил дагы Кыргыз Республикасынын титулдук этносунун бардык үч курактык тобунун "Мен – ишке ашыруучу" деген калыптанышына оң таасирин тийгизе элек, алар үчүн белгилүү бир саясий жана диний пассивдүүлүк мүнөздүү.

3. "Мен-Идеалдуумун" деген жеке инсандыкты өз алдынча түшүнүү Кыргызстандын титулдук этносунун үч жаш курактык тобунда бир аз айырмаланат, бул анын туруктуу экендигин жана тигил же бул саясий түзүлүштө жашоо тажрыйбасынын таасирине анча таасир этпегендигин айгинелейт. Жеке бирдейликти өз алдынча түшүнүүнүн бул көрсөткүчүнүн калыптанышына топтолгон жалпы адамзаттык баалуулук, маданий тажрыйба таасир этет.

4. Кыргыз Республикасы ар кандай курактагы титулдук этносунун "Топко таандык болуу сезими" көрсөткүчүнүн, ошондой эле социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүсүнүн (мындан ары – социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүсү) "Башка топторго карата мамиле" көрсөткүчүнүн калыптанышында маанилүү айырмачылыктар табылган. Башкача айтканда, СССРде жашоо

тажрыйбасы "Топко таандык болуу сезиминин" жана Кыргыз Республикасынын титулдук этносунун социалдык иденттүүлүгүн өз алдынча түшүнүүнүн "Башка топторго карата мамиленин" калыптанышына олуттуу таасирин тийгизди.

5. Кыргыздардын жаш мууну топко таандык болуу сезимин баарынан мурда улут үчүн, анын жетишкендиктери үчүн сыймыктануу сезими аркылуу кабыл алат. Кыргыздардын орто жана улуу муундарында топко таандык болуу сезими башкача калыптанган: өз улутуна позитивдүү мамиле кылуу, өзүн өз өлкөсү / жашаган жери менен идентификациялоо аркылуу.

6. Кыргыз этносунун орто жана улуу муундарынын өкүлдөрү үчүн Кыргыз Республикасынын титулдук этносунун жаш муундарынын өкүлдөрүнө караганда Россия, Тажикстан, Өзбекстан өлкөлөр катары кыйла жагымдуу, алар үчүн АКШ жана Франция көбүрөөк жагымдуу.

7. Кыргыздардын өсүп келе жаткан мууну үчүн, балким, эркин Европанын, сулуулук менен эркиндиктин, жаркын келечекке болгон үмүттүн символу болгон Франция, ал эми АКШ дүйнөдөгү эң ийгиликтүү экономикалык өнүгүүнүн символу болуп саналат. Кыргыздардын улуу муунунун тажрыйбалуу өкүлдөрү бул өлкөлөрдү өтө этият жана сын менен кабыл алышат.

8. Ошол эле учурда кыргыз этносунун жаш мууну бөтөн топторго карата толеранттуу жана чет элдиктерге, чет элдиктерге көбүрөөк ыктоо менен мамиле кылат, көбүнчө орто жана улуу муундардын өкүлдөрүнө салыштырмалуу бөтөн (бөтөн маданияттуулукту) өзүнүкүнө караганда артык көрөт, бул кыргыз этносунун ар кандай курактык топторунун өкүлдөрүнүн ортосундагы чет өлкөлөргө болгон мамилесинин аныкталган айырмачылыктарынын көз карашынан оңой эле түшүндүрүлөт.

9. Кыргыз Республикасынын титулдук этносунун жаш мууну үчүн жакынкы чет өлкө анча жагымдуу эмес, алыскы чет өлкөлөргө салыштырмалуу алар толеранттуулукка жана ксенофилияга көбүрөөк ыкташат, башкача айтканда жаш муундарда калыптанган социалдык окшоштукту жаңы экономикалык, саясий, социалдык-маданий шарттарда кыргыз этносунун орто жана улуу муундарынын өкүлдөрүнүн социалдык окшоштукту өз алдынча түшүнүүсүнөн кыйла айырмаланат. Андан соң Кыргыз Республикасынын титулдук этносунун жана Кыргыз Республикасында жашаган башка этностордун жана улуттардын жеке жана социалдык окшоштуктарын өз алдынча түшүнүүнүн фактордук түзүмүнүн салыштырма талдоосунун натыйжаларын карап көрөлү (3.2-таблицаны караңыз).

3.2.-таблица. Эксперименталдык топтун (ЭГ – титулдук этнос) жана контролдук топтун (КГ – өзбектер, казактар, орустар) жеке жана социалдык иденттүүлүгүн өз алдынча түшүнүүнүн түзүмүнүн жашыруун факторлору

Жалпы тандоонун жашыруун факторлору жалпысынан эксперименталдык топ 64,8% суммалык дисперсия / фактордук маалымат	Тандоонун жалпы жашыруун факторлору жалпысынан контролдук топ 70,4% суммалык дисперсия / факторлор боюнча маалымат
1. Жалпы жана этникалык баалуулуктар (биринчи кезекте өзүн-өзү сыйлоо жана улуттук коопсуздук) / 13.4 %	1. Жалпы баалуулуктар (биринчи кезекте эркиндик жана дүйнөдөгү тынчтык) / 10.0 %
2. Чет өлкөлөргө, баарынан мурда жакынкы чет өлкөлөргө боор ооруу / 7,5 %	2. Ишенимди башкаруунун жогорку ксенофобия жана төмөн ксенофилия менен байланышы / 6.3 %
3. Алыскы чет өлкөлөргө тилектештик / 5,3 %	3. Чет өлкөлөргө, баарынан мурда жакынкы чет өлкөлөргө боор ооруу / 6,0 %
4. Өзүн-өзү сыйлоо, позитивдүү өзүн-өзү сыйлоо жана эмоцияны башкара билүү, депрессияга каршы туруу / 4.9 %	4. Жалпы баалуулук – этникалык баалуулуктарды эске алуу менен бирге өнүктүрүү / 5, 6 %
5. Өзүнө көңүл буруу / 4,5%	5. Кыргыз элинин башка жакынкы чет өлкөлөргө, биринчи кезекте Казакстанга карата оң мамилеси / 5,4 %
6. Профессионалдык амбициялар менен байланышкан нормага багытталган инсандык стили / 3,7%	6. Өзүнө көңүл буруу / 5,0%
7. Өзгөрмө жашоо / 3,1%	7. Алыскы чет мамлекеттерге, биринчи кезекте Францияга тилектештик / 4,2%
	8. Өзүн-өзү сыңдоо, өзүн-өзү төмөн баалоо, диффузиялык инсандык стили жана психосоматикалык даттануулардан улам болгон депрессия / 4,1%
	9. Кесиптик амбициялар / 3,5%
	10. Саясий маалымдуулук / 3,5%
	11. Чет өлкөгө боор ооруу – АКШ / 3,4%

Кыргызстандын титулдук этникалык тобунун, Кыргыз Республикасында жашаган башка этностордун жана улуттардын инсандык жана социалдык иденттүүлүгүнүн өзүн-өзү түшүнүү факторлорунун структурасын салыштырма анализдөөнүн корутундуларына өтөбүз:

1. Кыргыз Республикасынын титулдук этникалык тобунда жеке инсандыктын “Мен-Рефлексивдүү” өзүн-өзү түшүнүү индикатору катары өзүнө көңүл буруу, коомдук өз алдынча көңүл буруу Кыргыз Республикасында жашаган башка элдерге салыштырмалуу көбүрөөк байкалат, бул коомдук ой жүгүртүүнүн, өзүнө жана титулдук топ катары өзүнүн иденттүүлүгүнө карата өзүн-өзү сыңдоочулук мамиленин жогорку деңгээлин көрсөтүп турат.

2. Кыргыз Республикасынын титулдук этностук тобунда өзүн-өзү түшүнүүнүн “Мен - Чыныгы” калыптанышы Кыргыз Республикасында жашаган башка элдердин тобуна караганда көбүрөөк айкын профессионалдык амбиция болуп саналат, бирок, “Мен-Чыныгы” бардык көрсөткүчтөрү боюнча бул топтун ишенимдерин контролдоо Кыргыз Республикасынын этникалык тобунун этникалык тобуна салыштырганда көбүрөөк даражада чагылдырылган.

3. Кыргыз Республикасынын титулдук этникалык тобунда инсандык өзүн-өзү түшүнүүнүн “Мен-Ишке ашыруучу” көрсөткүчү көбүрөөк өнүккөн, бул алардын саясий аң-сезиминин жана диний жүрүм-турумунун активдүүлүгүнөн көрүнөт.

4. Жеке инсандык өзүн-өзү түшүнүүнүн “Мен-Идеалдуу” жалпы баалуулуктары Кыргызстанда жашаган башка улуттардын жана этностордун өкүлдөрүнө караганда Кыргыз Республикасынын титулдук этникалык тобу үчүн маанилүү. Кыргыз Республикасынын башка элдерине салыштырмалуу Кыргыз Республикасынын титулдук этникалык тобу үчүн олуттуураак болгон жалпы баалуулуктарда коомдук түзүлүш, социалдык таануу, социалдык адилеттүүлүк темасы даана көрүнүп турат.

5. Кыргызстанда жашаган башка элдерге салыштырмалуу кыргыздардын баалуулуктарында эмгектин, үй-бүлө куруунун баалуулугу да айкын көрүнүп турат. Мүмкүн, жумуш бизнес, киреше катары гана эмес, иштеп, өз жумушунду жакшы аткарууга болгон каалоо катары да каралат. Мындан тышкары, "байлык" мааниси титулдук этникалык топко салыштырмалуу контролдук топто көбүрөөк айкын болот.

6. Кыргыз Республикасынын титулдук этникалык тобу контролдук топко салыштырмалуу өзүн жерине, өлкөсүнө жана кыргыз улутуна көбүрөөк ыктайт. Демек, “Топко таандык болуу сезими” индикатору боюнча Кыргыз Республикасында жашаган башка элдерге салыштырмалуу кыргыздарда социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүү сезими көбүрөөк байкалат.

7. Кыргыз Республикасынын титулдук этникалык тобу Кыргыз Республикасында жашаган башка элдерге салыштырмалуу өлкө катары жана алыскы чет мамлекеттердин бир бөлүгү катары Кыргызстанга көбүрөөк боор ооруйт. Титулдук этникалык топтун Кыргызстанга болгон симпатиясына

байланыштуу алынган жыйынтык, албетте, күтүлгөн. Экинчи жагынан, Кыргызстанда жашаган башка элдерге салыштырмалуу кыргыз элинин Англияга, Францияга жана АКШга болгон боорукердиги өзүнүн жаңылыгы менен кызык. Бул Кыргызстандын титулдук этникалык тобунун Европа жана АКШ менен байланышка ачыктыгын, социалдык иденттүүлүгүн өз алдынча түшүнүүнүн “Чет элдик топторго мамилеси” калыптангандыгын айгинелейт. Контролдук топтун (КТ) респонденттери коңшу өлкөлөргө көбүрөөк боор ооруйт.

8. Кыргыз Республикасынын титулдук этносуна контролдук топтун өкүлдөрүнө салыштырмалуу толеранттуулук жана ксенофилия мүнөздүү. Балким, алыскы чет өлкөлөргө болгон симпатия, Кыргыз Республикасынын титулдук этносунун чет өлкөлүктөр менен баарлашуу тажрыйбасы Кыргыз Республикасында жашаган башка элдерге салыштырмалуу кыйла позитивдүү болушу мүмкүн. Кыргыз Республикасынын титулдук этносуна салыштырмалуу ксенофобия сезимдерин баштан өткөрүүгө башка элдердин өкүлдөрү көбүрөөк ыкташат.

9. Жеке бирдейликти өз алдынча түшүнүүнүн бардык төрт көрсөткүчү боюнча жана социалдык бирдейликти өз алдынча түшүнүүнүн эки көрсөткүчү боюнча маанилүү айырмачылыктар табылган. Бул азыркы кыргыз коому өзүнүн жеке жана социалдык бирдейликти түшүнүүсү боюнча абдан ар түрдүү экендигин жана Кыргыз Республикасынын титулдук этносунун кыргыз этносуна гана таандык болгон жеке жана социалдык бирдейликти өз алдынча түшүнүүнүн өзгөчөлүктөрү бар экендигин айгинелейт.

10. Кыргыз Республикасынын титулдук этносунун жаш муундарынын өздүк жана социалдык окшоштукту өз курдаштары, Кыргыз Республикасында жашаган башка элдердин өкүлдөрү менен салыштыруудагы айырмачылыктары алда канча көп, титулдук этностун жана Кыргыз Республикасынын башка этносторунун улуу өкүлдөрүнүн ортосундагы жеке жана социалдык окшоштукту өз алдынча түшүнүүнүн ар кандай көрсөткүчтөрүнүн айырмачылыктары аныкталган. Демек, Кыргызстандын жаш муундарынын жеке жана социалдык окшоштуктарын өз алдынча түшүнүүнүн калыптанышы жана өнүгүшү жүрүп жаткан жаңы, бир кыйла ар түрдүү маданий-тарыхый контекст алардын жеке жана социалдык окшоштуктарын өз алдынча түшүнүүсүндө чоң айырмачылыктардын пайда болушуна өбөлгө түзөт.

11. Жеке инсандыкты “Мен-Идеалдуу ” түшүнүүнүн жалпы баалуулуктары контролдук топтун мүчөлөрүндө жеке жана социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүү структурасында үстөмдүк кылат. Мында жалпы баалуулуктардын структурасында баса белгиленген жалпы

баалуулуктар, жеке жана социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүсү бири-биринен айырмаланат.

12. “Социалдык идентификацияны түшүнүүнүн түзүмүндөгү "Башка топторго болгон мамиле" фактору жеке жана социалдык идентификацияны түшүнүүнүн маанилүүлүгү боюнча экинчи орунда турат. Бул изилдөөдө өзбектер, орустар жана казактар тобунун башка өлкөлөргө болгон симпатиясында окшоштук байкалган. Өзбек улутундагы респонденттердин башка өлкөлөргө болгон симпатиясы негизинен Өзбекстан жана Белоруссияга багытталган. Орус улутундагылар үчүн башка өлкөлөргө болгон симпатия жашаган жери менен, тагыраагы, Кыргызстан менен тыгыз байланышта. Казак улутундагы респонденттер үчүн дагы башка өлкөлөргө болгон симпатия жашаган жери – Кыргызстан менен байланыштуу, мындан тышкары, аларда Казакстанга карата да өзгөчө симпатия байкалган.

13. Өзбек улутундагы респонденттердин башка өлкөлөргө болгон симпатиясы негизинен Өзбекстан жана Белоруссияга багытталган. Орус улутундагылар үчүн башка өлкөлөргө болгон симпатия жашаган жери – Кыргызстан менен тыгыз байланышта. Казак улутундагылар үчүн да башка өлкөлөргө болгон симпатия жашаган жери – Кыргызстан менен байланыштуу болуп, ошондой эле Казакстанга карата да өзгөчө симпатия байкалган.

14. Ксенофобия фактору орус жана казак улутундагы респонденттерде айкын көрүнөт. Казак улутундагы респонденттер арасында социалдык таанылуу менен ксенофобия сезими ортосунда байланыш бар. Ал эми ксенофилия жеке жана социалдык идентификацияны түшүнүүнүн фактору катары өзбек жана казак улутундагы контрольдук топтордо байкалган.

Төртүнчү бөлүмдө **“Жаш суверендүү Кыргызстандын этномаданий шарттарында жеке жана социалдык иденттүүлүктү түшүнүү концепциясынын жалпы жоболору (глобалдашуу жана улуттук чектөө/демаркация контекстинде)”** жеке жана социалдык идентификацияны түшүнүүнүн тең салмактуулугун табуу процесси / натыйжасы катары **Мен-Иденттүүлүгүнүн** калыптанышы маселеси каралат жана аны калыптандыруу боюнча сунуштар берилет. Глобалдашуу шартында адамдын өзүнүн **“Мен”** түшүнүүсү үчүн жеке жана социалдык иденттүүлүктүн өз ара байланышын эске алуу зарыл, айрыкча, жакында эле эгемендүүлүккө жетишкен өлкөдө жашаган адамдар үчүн бул өзгөчө маанилүү.

“Мен-Идеалдуу” жеке иденттүүлүгүн түшүнүүнүн маанилүү компоненти болуп, жеке жана социалдык иденттүүлүктүн тең салмактуулугуна өзгөчө таасир этет. Психологиялык изилдөөлөрдө адамдын баалуулуктарынын жана коомдун күтүүлөрүнө жооп берүү максатында жакшы болууга умтулуу тенденциясынын маанилүүлүгү көп жолу баса

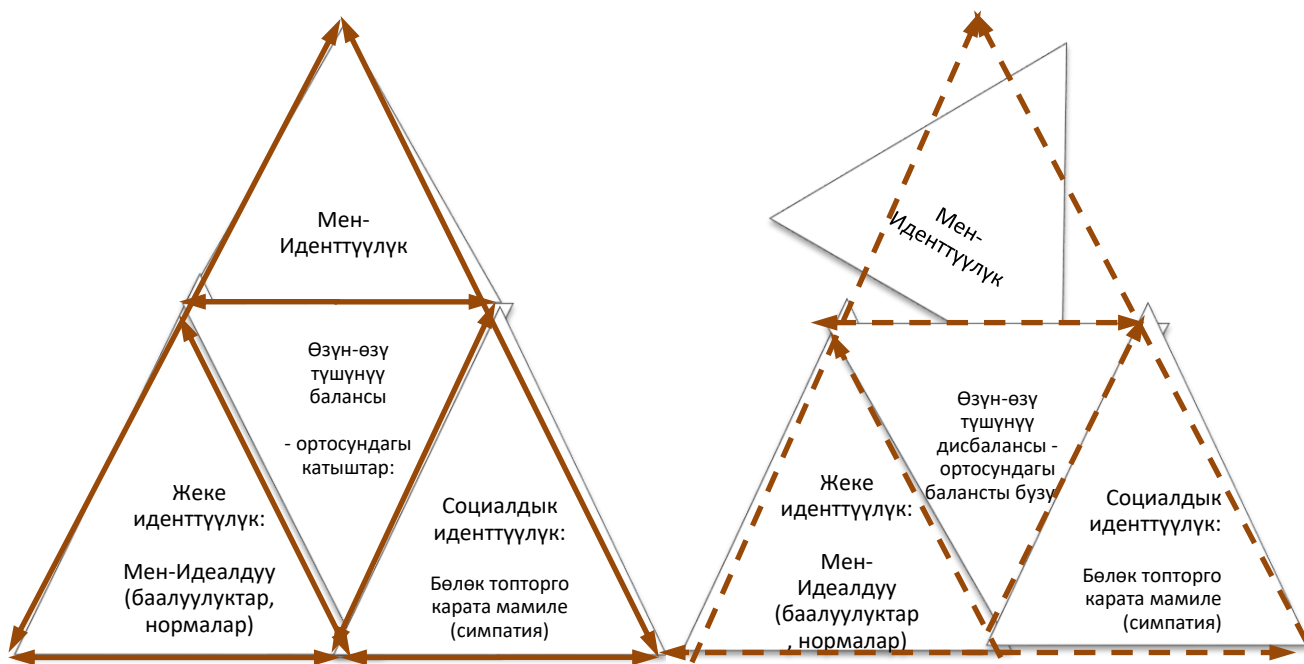
белгиленген. Кыргыз элинин өзүн-өзү түшүнүү структурасында да “Мен-Идеалдуу” жеке иденттүүлүгүнүн маанилүү ролу бар. Бул бир жагынан, жакынкы жана алыскы өлкөлөргө карата симпатияны арттырууга оң таасирин тийгизсе, экинчи жагынан, кыргыз коомуна мүнөздүү болгон жалпы адамзаттык баалуулуктарды айгинелейт. “Мен-Идеалдуу” жеке жана социалдык иденттүүлүктүн бардык компоненттери менен тыгыз байланышта болгондуктан, кыргыз коому жалпы адамзаттык баалуулуктарды кармануу менен өнүгүүгө умтулуп, мыкты болууга жана башка өлкөлөрдүн өкүлдөрүндө өзүнө карата симпатия жаратууга аракет кылып жаткандыгын көрсөтөт.

Мен-Иденттүүлүгүнүн структурасында коомдук топторго таандыктык сезиминин (Кыргызстан менен жогорку деңгээлде идентификациялануу, өз элине болгон позитивдүү көз караш, ЕАЭБге мүчөлүк) интеграциясынын жетишсиз деңгээлде болушу көңүл бурууну талап кылган маанилүү факторлордун бири. Бул улуттук сыймыктануу, патриоттук сезим, ошондой эле коңшу мамлекеттер жана мурдагы союздаш республикалар – Россия, Армения, Белоруссия, Казакстан менен экономикалык теңата кызматташууга болгон каалоо тууралуу маселени көтөрөт.

Учурда Мен-Иденттүүлүгүнүн өнүгүү багыттарынын бири катары улуттук сыймыкты арттыруу артыкчылыктуу деп эсептелет. “Мен – кыргыз” – Мен ийгиликтүү экономикалык биримдиктин өкүлүмүн, Мен – кыргыз” – Мен кыргыз элинин бир бөлүгү экениме сыймыктанам деген сезим азыркы учурда жаңы калыптанып жаткан этапта. Бул процесс Кыргызстандын саясий жана экономикалык өзгөрүүлөрүнүн дайым эле ийгиликтүү болбогону менен татаалдашууда. Анын кесепети катары эмгек ресурстарынын сыртка агымы, улуттук толкундоолор жана башка көйгөйлөр байкалууда.

Мен-Иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүсү али диний жана саясий жүрүм-турумда ачык көрүнбөйт, балким, Мен-Ишке ашыруучу чыгыш маданиятына көбүрөөк мүнөздүү болгон башка көрсөткүчтөрдү камтышы керек: чогуу эс алуу, чогуу майрамдоо жана этникалык ырым-жырымдарга, үрп-адаттарга жана салттарга байланыштуу чогуу убакыт өткөрүүнүн салттуу формалары; Балким, кыргыз коомундагы көп партиялуулуктун тажрыйбасынын чектелүүлүгүнөн жана саясий күчтөрдүн өлкөдөгү кырдаалга жетишсиз таасир эткендигинен улам, Мен-Ишке ашыруучу Мен-Иденттүүлүк али жетиштүү түрдө байкала элек.

Жалпысынан алганда, эгемен Кыргызстан үчүн да, мурдагы советтик бардык республикалар үчүн да глобалдашуу жана ошол эле учурда коомду бөлүү шартында инсандык жана социалдык иденттүүлүктүн өз ара мамилелеринин ажырагыс натыйжасы катары өзүн-өзү түшүнүүнү өнүктүрүү маанилүү (4.1 жана 4.2-сүрөттөрдү караңыз).

4.1 жана 4.2-сүрөт. Калыптанган жана калыптанбаган Мен-Иденттүүлүгү

Диссертациялык изилдөөнүн алкагында Мен-Иденттүүлүк деңгээлине жетип, Мен-Иденттүүлүк Мен-идентификациянын ар кандай чөйрөлөрүн камтышы мүмкүн экендигин белгилегим келет – “Мен кыргызмын”, “Мен Кыргызстандын жаранымын”, “Мен чет өлкөдө жашаган кыргызмын”, “Мен чет жерде иштеген кыргызмын”, “Мен кыргыз маданиятынын салттарын сактайм”. Ошол эле учурда этноулуттук иденттүүлүк түшүнүгүн социалдык иденттүүлүктүн алкагында тарыткым келбейт. Биздин оюбузча, өз улуту менен, улуту менен идентификациялоо маселесинде чечүүчү нерсе – Мен-Иденттүүлүк. Балким, Мен-Иденттүүлүктө, жеке жана социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүдөгү дисбаланс менен, этникалык иденттүүлүк маселеси адам үчүн (ксенофобияга, улутчулдукка же ксенофилияга кайрылбастан) чечүү кыйын болгон кризистик маселе болуп калат.

Жогоруда айтылгандарга байланыштуу азыркы Кыргызстандын жаранынын өзүн-өзү таануусун, жеке жана социалдык окшоштугун өз алдынча түшүнүүнү өнүктүрүүнү азыркы кыргыз коомунун борбордук маселелеринин бири деп атоого болот. Бүгүнкү күндө бул маселе ачык болуп саналат. Бул маселени этнопсихологиянын позициясынан гана чечүү аракеттеринен майнап чыккан жок, бул дагы өзүн-өзү таанууга кеңири мамиле жасоо, этностун, Кыргызстандын жаш эгемендүү мамлекетинин улутунун проблемаларын түшүнүүнүн жаңы деңгээлине чыгууга мүмкүндүк берүүчү социалдык психологиянын методдорунун жардамы менен азыркы Кыргызстандын жаранынын жеке жана социалдык окшоштугун өз алдынча түшүнүүнү

өнүктүрүү зарылдыгын тастыктайт.

Шаан-шөкөттүү патриоттуулук же бир тараптуу улуттук саясат азыркы кыргыз коомунун өзүн-өзү түшүнүүсүнүн андан ары бузулушуна, жеке жана социалдык бирдейлигинин дисбалансына гана алып келет. Мен-Иденттүүлүк Кыргызстандын жаранынын калыптанып калган өздүгү, азыркы Кыргызстандын жараны катары өзүнүн жеке жана социалдык иденттүүлүгүн теңдештирип өзүн-өзү түшүнүүсү өлкөнүн ичинде да, чет өлкөлөрдө да коомдун глобалдашуусу шартында жашоо шарттарына оңой ыңгайлашууга мүмкүндүк берет, бүткүл дүйнөдө өз өлкөсү жөнүндө сыймыктануу менен айтууга мүмкүндүк берет, башка өлкөлөргө, баарыдан мурда алыскы чет өлкөлөргө Кыргызстан эмне экендигин, ал кайда жайгашканын, бул Борбордук Азия өлкөсүндө кандай адамдар жашаарын билүүгө мүмкүндүк берет. Бул дагы эле көптөгөн европалыктар үчүн табышмак бойдон калууда, бирок, акыркы жылдары мамлекет туризмди, анын ичинде кышкы, лыжа тебүүнү өнүктүрүү үчүн көп иштерди жасап жатат. Бул жерде Дүйнөлүк көчмөндөр оюндары сыяктуу ийгиликтүү долбоордун өткөрүлүшү өлкөнүн бүткүл дүйнө жүзүнө болгон кызыгуусун арттырганын белгилей кетүү керек.

Биздин изилдөөдө өзүн-өзү түшүнүүнүн негизи болуп жеке жана социалдык иденттүүлүктөрдүн ортосундагы тең салмактуулукту табуу, өзүнүн өзүн-өзү түшүнүүнүн негизинде өзүнүн инсандыгын калыптандыруу саналат. Анын пайдубалы Мен-Идеалдуумун: өзүн-өзү сыйлоо сезимин жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды: бүткүл дүйнөдө тынчтыкты, улуттук коопсуздукту калыптандыруу жана чет өлкөлүк топторго карата позитивдүү көз караштарды калыптандыруу болуп саналат. Жеке жана социалдык иденттүүлүктүн мындай өзүн-өзү түшүнүүсүнүн негизинде калыптанган өзүн-өзү идентификациялоонун бир аспектиси катары этникалык иденттүүлүктү калыптандыруу мүмкүн болот. Этномаданий чөйрөнүн деңгээлинде, баарыдан мурда социалдык бирдейликтин деңгээлинде этностук бирдейликти калыптандыруу жеке жана социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүсүнүн дисбалансына, Мен-кыргыз – сен-азиатофобмсуң тибинде Мен-Иденттүүлүктүн бир сектордук өнүгүшүнө алып келиши мүмкүн.

Глобалдык иденттүүлүктүн эмпирикалык изилдөөлөрүнүн маалыматтары респонденттер аныктаган социалдык категориялар – орустар, европалыктар, адамзат канчалык кеңири болсо, алар өз өлкөсүнүн келечегине ошончолук даяр, алардын просоциалдык мамилелери ошончолук ачык жана социалдык капиталдын көлөмү чоң экенин көрсөттү. Мында глобалдык иденттүүлүктүн айрым түрлөрү өз мекенине кайдыгер же сынчыл мамиле жасоо менен байланыштуу болушу мүмкүн (Нестик Т.А.). Кыргыз Республикасы өнүгүп келе жаткан өлкөлөргө кирет, ошондуктан глобалдык иденттүүлүк социалдык капиталдын ролун ойнойт жана кыргыз коомунун өзүн-өзү таануусун

позитивдүү өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Ошол эле учурда өзүн-өзү сыйлоо (мен негизги баалуулуктарымдын бири-жеке иденттүүлүктү идеалдуу түшүнүүм катары аныкталган) өзүнүн этно-улуттук капиталын да сактап, өз улуту, өз өлкөсү, өзүнүн маданияты менен сыймыктанууга мүмкүндүк берет.

Мисалы, этноулут сыяктуу социалдык иденттүүлүктүн бир модалдуулугу үстөмдүк кылган учурда, Мен-Иденттүүлүктү калыптандырууга өтө тоскоол болот, эң жагымсыз учурда жеке жана социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүсүн өнүктүрүү этноулуттук иденттүүлүк өзүн-өзү таанууну толугу менен алмаштырат. Бул жогорку ыктымалдуулук менен жаңы аскердик чыр-чатактарга, коомдогу улутчулдук маанайга алып келиши мүмкүн.

Ошентип, өзүн-өзү түшүнүү – өзүн-өзү аныктоону калыптандыруу, жеке жана коомдук иденттүүлүктүн ортосундагы тең салмактуулукту табуу процесси. Чет өлкөдө жашаган мезгилде же экономикалык, саясий өзгөрүүлөрдүн, согуштук кагылышуулардын мезгилинде өнүгүүнүн жаңы баскычын баштан кечирген өзүн-өзү түшүнүү. Бул учурда жеке жана коомдук иденттүүлүктүн өз ара байланышы сыналат жана “Мен киммин?” деген суроого жооп берип жатып, өзүн-өзү түшүнүү үчүн жаңы негизде, Мен-Иденттүүлүктүн андан аркы өнүгүшү үчүн кайра ойлонулат. Кыргыз этникалык тобунун өкүлү менен Кыргыз Республикасында жашаган башка элдердин өкүлдөрүнүн инсандык жана коомдук иденттүүлүктүн өз алдынча түшүнүү ортосундагы өз ара мамилелердеги айырмачылыктарды сүрөт түрүндө көрсөтөлү. 4.3-сүрөт:

Мен-Иденттүүлүк үлгүсүнүн контролдук тобунун (КТ) бирдейлиги (казактар, өзбектер, орустар)

Мен-Иденттүүлүк үлгүсүнүн эксперименталдык тобунун (ЭТ) бирдейлиги (кыргыздар)

4.3-сүрөт. Изилдөөнүн эксперименталдык жана контролдук үлгүлөрүнүн "Мен-Иденттүүлүк" модели

Контролдук топтун өкүлдөрүнө жеке жана социалдык идентификацияны

түшүнүү ортосунда баланс табуу, "Мен-Иденттүүлүктүн" калыптандыруу процессинде "Мен-Идеалдуулугунун" (баалуулуктары: эркиндик, дүйнө жүзүндөгү тынчтык) үстөмдүгү мүнөздүү. Ошол эле учурда, эксперименттик топто дагы "Мен-Идеалдуулугунун" үстөмдүгү байкалат (баалуулуктары: дүйнө жүзүндөгү тынчтык, улуттук коопсуздук жана өзүн-өзү сыйлоо). Мындан тышкары, "Мен-Реалдуу" компоненти кошумча катары кирет (ишенимдерди көзөмөлдөө: эмоцияларды башкаруу, өз пикирин коргоо, социалдык жөндөмдөр).

Мындан сырткары, социалдык идентификацияны түшүнүүдө да контролдук топтун өкүлдөрүнүн айырмачылыктары аныкталды. Алардын катарында башка өлкөлөргө болгон симпатия өзгөчөлөнөт: титулдук этнос өкүлдөрү көбүнчө алыскы чет мамлекеттерге ыктап, ал эми контролдук топтун өкүлдөрү жакынкы чет өлкөлөргө көбүрөөк кызыгуу көрсөтөт. Ошол эле учурда, башка топторго болгон мамиленин башка көрсөткүчтөрү да маанилүү роль ойнойт, тактап айтканда, ксенофобиянын жогорку деңгээли жана ксенофилиянын төмөнкү деңгээли байкалат.

"Мен-Реалдуулук" (ишенимдерди көзөмөлдөө) жана башка топторго болгон мамилелердин багыты (ксенофилия-ксенофобия) контролдук топтун өкүлдөрүнүн "Мен-идентификациясын" калыптандырууда титулдук этнос өкүлдөрүнө салыштырмалуу маанилүү роль ойнойт. Бул "Мен-Идеалдуу" менен "Мен-Реалдуунун" ортосундагы ажырымды жоюунун жана алар ортосунда тең салмактуулукту табуунун маанилүүлүгүн көрсөтүшү мүмкүн. Ошондой эле, контролдук топтогу ксенофобия-ксенофилия парадигмасындагы айырмачылыктардын болушу анын жоюлушунун зарылдыгын билдирет. Бул алардын "Мен-Иденттүүлүгүн" калыптандыруусун татаалданып, Кыргызстанда жашаган башка улут өкүлдөрүнүн жеке жана социалдык идентификациясын өнүктүрүүдө эске алынышы керек.

"Мен-Иденттүүлүктүн" калыптандыруу үчүн жеке жана социалдык идентификацияны түшүнүүнүн иштелип чыккан моделдерин эске алуу маанилүү (алардын бири 4.4-сүрөттө берилген). Жалпы структуралык моделде жеке жана социалдык идентификацияны түшүнүүнүн негизинде "Мен-Иденттүүлүктүн" калыптандыруу үчүн ар кандай компоненттердин ортосунда баланс табуунун теориялык негизи көрсөтүлгөн.

Структуралык моделде берилген жеке идентификацияны түшүнүүнүн төрт компоненти ("Мен-Рефлексивдүү", "Мен-Реалдуу", "Мен-Ишке ашыруучу" жана "Мен-Идеалдуу") жана социалдык идентификацияны түшүнүүнүн эки компоненти (топторго таандык болуу сезими жана башка топторго болгон мамилелер) "Мен-Иденттүүлүктүн" калыптандыруу жана мындан ары өнүктүрүү үчүн окуу курстарын түзүүдө, тренингдерди жана

практикалык багыттагы иш-чараларды уюштурууда пайдалуу негиз боло алат.

Жалпысынан, жеке жана социалдык идентификацияны түшүнүүнүн иштелип чыккан бардык моделдеринде жеке жана социалдык идентификациянын ортосунда, ошондой эле заманбап коомдогу этностук жана глобалдык дүйнөнүн объект-субъектинин ортосунда баланс табуунун зарылдыгы баса белгиленет. Автор тарабынан иштелип чыккан "Мен-Иденттүүлүк" түшүнүүнү анализдөөгө болгон ыкма жеке жана социалдык тең салмактуулукту табууга негизделген жана ал этномаданий да, ошондой эле глобалдык шарттарга да жооп берет. Бул ыкма, албетте, заманбап кыргыз коомун чындоого жана мындан ары өнүктүрүүгө колдонулушу мүмкүн.

4.4-сүрөт. Этномаданий шарттарда жеке жана социалдык иденттүүлүктү өз алдынча түшүнүүнүн автордук структуралык модели

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжасында төмөнкүдөй корутундуларга келдик:

1. Эгемендүү Кыргызстандын этномаданий шарттарында бирдейликти өз алдынча түшүнүү маселесин кароонун алкагында этномаданий иденттүүлүк социалдык иденттүүлүктүн формасы катары каралды жана талданды, кыргыздардын этномаданий иденттүүлүгүн изилдөөнүн негизги багыттарына сереп жүргүзүлдү, Кыргыз көп этностуу коомунун аккультурация жана интеграция проблемасына көңүл бурулду: толеранттуулук, бейкалыс пикир жана улуттук азчылыктарды басмырлоо.

2. Адабияттарды талдоо учурунда биз, эң оболу, өзүн түшүнүү жана идентификация феномендерин кароо боюнча иштелип чыккан ыкманы кармандык. Бул ыкма алардын калыптанышын жана өнүгүшүн маданий-тарыхый процесс менен, өз этносуна тиешелүү тарых менен, ошондой эле инсан менен коомдук чөйрөнүн өз ара аракеттенүүсү менен ажырагыс байланышта карайт. Коомдук чөйрөнүн эң маанилүү элементтеринин бири – этностун тарыхый өнүгүшүнүн таасири астында калыптанган жана этностук менталитеттин, этноулуттук идентификациянын сакталышын камсыз кылган этностук маданият болуп саналат. Этноулуттук идентификация социалдык идентификациянын эң маанилүү мүнөздөмөлөрүнүн бири катары каралат. Ошол эле учурда, жеке жана социалдык идентификациянын ортосундагы балансты сактоо өтө маанилүү, антпесе "Мен-Иденттүүлүктүн" ордун басуучу формасы – тактап айтканда, үзгүлтүксүз өзүн түшүнүү мүмкүнчүлүгүнөн ажыраган "Мен-Иденттүүлүк эмес" калыптанып, бул коомдо экстремисттик, улутчулдук көз караштардын жана ачык жаңжалдардын пайда болушуна алып келиши мүмкүн.

3. Бүгүнкү күнгө чейин өзүн-өзү түшүнүү жана адамдардын глобалдык иденттүүлүгү заманбап цивилизацияны түшүнүүнүн негизги категорияларынын бири деп атоого болот. Иште баса белгиленгендей, дал ушул глобалдык иденттүүлүк жана өзүн-өзү түшүнүүнүн өнүгүшү чакан этностордун өкүлдөрү үчүн өтө маанилүү, биздин изилдөөдө мындай этникалык топ кыргыздар болуп саналат.

4. Бир жагынан социалдык конструктивизм жана постмодернизм идеяларына негизделген өзүн-өзү түшүнүү концепциясына автордук мамиле иштелип чыккан, анда жеке жана социалдык иденттүүлүктүн ортосундагы тең салмактуулукка жетишүү иденттүүлүктү интеграциялоого, өзүн-өзү таанууну өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Экинчи жагынан, автордук мамиле инсанга карата предметтик мамилеге негизделет, анда инсандын өзүн-өзү түшүнүүсү инсандыкты издөө жана алуу процесси катары көрсөтүлүшү мүмкүн, анын контекстинде инсан өзүнүн социалдык-маданий контекстте болушунун баалуу негиздерин табат.

5. Биздин комплекстүү мамилебиздин алкагында жеке жана социалдык иденттүүлүктүн өзүн-өзү түшүнүүсүн жеке жана социалдык

иденттүүлүктүн ортосундагы тең салмактуулукту табуу *процесси* катары элестетүүгө болот, анын контекстинде "Мен - Идеалдуумун" (жеке иденттүүлүк) жалпы адамзаттык баалуулуктары жана чет өлкөлүк топторго карата позитивдүү мамилелер (социалдык иденттүүлүк) борбордук ролду ойнойт.

Жеке жана социалдык идентификацияны түшүнүү *процессинин натыйжасында*, алардын ортосундагы баланс табылган учурда, "Мен-Иденттүүлүктүн" же "Мен-Иденттүүлүк эместин" калыптанышы жана мындан ары өнүгүшү жүрөт. Жеке жана социалдык идентификацияны түшүнүү жеке-коомдук тең салмактуулукту өнүктүрүү ыкмасынын алкагында этностук өзүн түшүнүүнүн чегинен чыгуу, глобалдашуу шарттарында заманбап адамдын "Мен-Иденттүүлүктүн" калыптандыруу процессин билдирет. Ошол эле учурда, бул процесс анын жашаган өлкөсүнүн этномаданий салттарын жана шарттарын эске алуу менен жүргүзүлөт.

Жалпысынан, Кыргыз Республикасы өнүгүп жаткан өлкөлөрдүн катарына киргендиктен, глобалдык идентификация коомдун социалдык капиталынын ролун аткарып, кыргыз коомунда "Мен-Иденттүүлүктүн" позитивдүү өнүгүшүнө өбөлгө түзүшү ыктымал. Ошол эле учурда, кыргыз элинин жеке позитивдүү идентификациясынын көрсөткүчү катары "Мен-Идеалдуу" **өзүн-өзү баалоо** негизги баалуулуктардын бири катары аныкталгандыктан, бул өзүнүн этноулуттук капиталын сактап калууга, өз эли, мамлекети жана маданияты менен сыймыктанууга мүмкүндүк берет.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Изилдөөдө иштелип чыккан кыргыз этникалык тобунун жана азыркы Кыргызстанда жашаган башка титулдук эмес этностордун инсандык жана социалдык иденттүүлүгүн өз алдынча түшүнүү түзүмү Кыргыз Республикасынын жаранынын "Мен-иденттүүлүгүн" өнүктүрүү жана сактоо, өлкөнүн маданий, руханий, экономикалык жана саясий өнүгүүсүнүн заманбап мезгилдеги динамикалык өнүгүүсүнүн актуалдуу маселелери боюнча оптималдуу чечимдерди кабыл алуу үчүн маанилүү илимий-практикалык негиз болуп саналат.

2. Азыркы Кыргызстандагы жеке жана социалдык иденттүүлүктү өз алдынча түшүнүүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрү жана өзгөчөлүктөрү жөнүндө изилдөөнүн апробацияланган жыйынтыктары Кыргыз Республикасында да, чет өлкөлөрдө да улуттар аралык мамилелер чөйрөсүндөгү социалдык саясатты иштеп чыгууда жана жүргүзүүдө, мисалы, Евразия экономикалык биримдигинин (ЕАЭБ) ишинин алкагында эске алынышы мүмкүн.

3. Изилдөөнүн жыйынтыктары коомдо улутчул маанайдын пайда болушунун алдын алуу катары жеке жана социалдык бирдейликти өз алдынча

түшүнүүнүн ортосундагы тең салмактуулукту табуу зарылдыгын эске алуу менен улуттук мектепти, Улуттук кыргыз борборлорун өнүктүрүү концепциясын түзөтүүдө колдонулушу мүмкүн.

4. Диссертациялык изилдөөнүн материалдары өзүнүн теориялык жана эмпирикалык бөлүктөрүндө окуу-билим берүү процессинде, окуу куралдарынын мазмунунда, атайын курстарда жана методикалык иштеп чыгууларда илимий-методикалык негиз катары колдонулушу мүмкүн.

5. Изилдөөнүн илимий-практикалык жыйынтыктары кыргыз этносунун өкүлдөрүнүн психологиялык өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу жагынан социалдык мекемелердин иши үчүн; Кыргызстандын өзүндө да, чет өлкөлөрдө да окуп же иштеп жаткан Кыргыз Республикасынын жарандарынын балдары жана жаштары менен тарбиялык-билим берүү иштерин уюштуруу үчүн база болуп кызмат кылат.

6. Жеке жана социалдык окшоштуктун өзүн-өзү түшүнүүсүн изилдөөнүн сунушталган адаптацияланган жана иш жүзүндө апробацияланган инструменти толеранттуулукту, ксенофобияны / ксенофилияны диагностикалоо үчүн да колдонулушу мүмкүн. Бул Кыргыз Республикасында көз карандысыздык мезгилинде пайда болгон этностор аралык чыр-чатактардын алдын алуу үчүн өзгөчө маанилүү.

7. Иште балдарды жана өспүрүмдөрдү патриоттук тарбиялоону жакшыртууга өбөлгө түзө турган глобалдык бирдейликти калыптандырууну эске алуу менен өзүн-өзү түшүнүүнүн инсандык-социалдык тең салмактуулугуна жетишүүнүн маанилүүлүгү ишенимдүү далилденген.

8. Иштин натыйжалары жана иште сунушталган жеке жана социалдык бирдейликти өз алдынча түшүнүү модели жалпы диагностикалык практиканы өнүктүрүү үчүн, ошондой эле жекече жана үй-бүлөлүк консультация берүү практикасында, өзгөчө этностор аралык үй-бүлөлөргө негиз боло алат. Ошондой эле алар адаптациялык программаларды жана маданияттар аралык коммуникациянын тренингдерин түзүүдө жардам берет, ошондой эле психологиялык консультация берүү практикасында, улуттар аралык чыр-чатактарды чечүү практикасында колдонулушу мүмкүн.

9. Изилдөөнүн натыйжасында алынган маалыматтар жалпы жана билим берүү психологиясы, Инсандык психология, этнопсихология, коммуникация психологиясы боюнча окуу курстарын даярдоодо, ошондой эле глобалдык иденттүүлүк проблемалары боюнча илимий-популярдуу курстарды түзүүдө колдонулушу мүмкүн.

10. Студенттик жаштардын инсандык жана социалдык иденттүүлүгүнүн өзүн-өзү түшүнүүсүн өнүктүрүүгө багытталган программа жалпы баалуулуктарды калыптандырууга багытталууга тийиш, бирок, этникалык баалуулуктарды биргелешип өнүктүрүүнү милдеттүү түрдө эске алуу менен,

мында титулдук этникалык топтун Мен - Концепциясы депрессияга туруштук берүү, өзүн-өзү талап кылуу, позитивдүү өзүн-өзү сыйлоо жана социалдык нормаларга жогорку көңүл бурууну камтыйт.

11. Алынган эмпирикалык маалыматтарды окуу процессинде окуу сабактарынын алкагында, ошондой эле техникалык, ошондой эле гуманитардык багыттагы окуучулар, студенттер үчүн "Биз ар башкабыз, биз – кыргызстандыктарбыз", "Мен – Иденттүүлүк психологиясы" илимий-билим берүү курстарында колдонуу сунушталат.

12. Изилдөөнүн натыйжалары, жыйынтыктоочу корутундулар жана ишти жалпылоо форумдарда, социалдык-гуманитардык багыттар боюнча методикалык семинарларда талкуулоо үчүн маанилүү материал болуп калышы мүмкүн, электрондук ресурстарды, билим берүү мекемелеринде (мектептерде, орто кесиптик окуу жайларда, ЖОЖдордо) порталдарды түзүү процессинде колдонууга сунушталат, мисалы: “Студенттик жаштардын толеранттуулугун изилдөө” жана башкалар.

13. Азыркы кыргыз коомунун шарттарында жеке жана социалдык иденттүүлүктү өз алдынча түшүнүүнүн иштелип чыккан структуралык модели, жеке жана социалдык иденттүүлүктү өз алдынча түшүнүүнү өнүктүрүүнүн социалдык-психологиялык мониторинг системасы жана изилдөө материалдары, ошондой эле иштелип чыккан практикалык сунуштар жалпысынан Кыргызстандын балдары жана жаштары үчүн тарбиялык-билим берүү практикасын уюштурууга негиз боло алат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ.

1. **Камчыбек уулу М.** Психологический анализ самопонимания личной и социальной идентичности в современном кыргызском обществе [Текст] / Камчыбек уулу М. // Вестник КНУ имени Ж. Баласагына. – 2021. -№4(108). — С. 120-125. <https://elibrary.ru/item.asp?id=48066564>

2. **Камчыбек уулу М.** Структурная модель изучения личной и социальной идентичности У. Шмидт-Дентера в современном обществе [Текст] / Камчыбек уулу М. // Актуальные вопросы образования и науки. - 2021. - №2(72). - С. 108-110. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47253420>

3. **Камчыбек уулу М.** Новые жизненные ориентиры в кыргызском обществе [Текст] / Камчыбек уулу М. // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. - 2022. - № 1(109). - С. 120-127. <https://elibrary.ru/item.asp?id=48512001>

4. **Камчыбек уулу М.** Psychological analysis of self-understanding of personal and social identity in modern Kyrgyz society [Текст] / Камчыбек уулу М. // The journal of psychology and sociology. - 2022. – Т. 81. – № 2. – Р. 43-48. <https://elibrary.ru/item.asp?id=55724683>

5. **Камчыбек уулу М.** The problem of self-understanding by a modern person (psychological analysis on the example of the Kyrgyz Republic) [Текст] / Kamchybek uulu M. // Scientific journal of the modern education – research institute. - 2022. - № 20. - P. 20-27.

6. **Камчыбек уулу М.** Самопонимание личной и социальной идентичности кыргызов в зависимости от социально-демографического статуса [Текст] / Камчыбек уулу М. // ALATOO ACADEMIC STUDIES. -2022. - № 2. - С. 288-296.

7. **Камчыбек уулу М.** Самопонимание личной и социальной идентичности кыргызов [Текст] / Камчыбек уулу М. // Совр. соц. наука: ключевые тренды и персп-ы иссл. общ.: сборн. научн. тр.-Казань,2022. - С. 543-548.

8. **Камчыбек уулу М.** Инсандын социалдашуу процессинде укуктук ан-сезиминин калыптануусу [Текст] / Камчыбек уулу М. // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – 2022. - №3 - С. 335-340. <https://elibrary.ru/item.asp?id=49805045>

9. **Камчыбек уулу М.** Psychological correction of adolescents Internet addiction by means of Art therapy [Текст] / Камчыбек уулу М., С. Бердибаева // Journal of Behavioral Addictions. – Nottingham, United Kingdom, 2022. – С. 301.

10. **Камчыбек уулу М.** Психологические основы самопонимания личной и социальной идентичности современным человеком [Текст] / Камчыбек уулу М. // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – 2022. - №3 – С. 340-344. <https://elibrary.ru/item.asp?id=49805046>

11. **Камчыбек уулу М.** Историография проблемы изучения самопонимания в психологии [Текст] / Камчыбек уулу М. // Вестник КНУ имени Ж. Баласагына. – 2023. - №1(113). - С. 96-108. <https://elibrary.ru/item.asp?id=53849871>

12. **Камчыбек уулу М.** Изучение самопонимания личности в контексте глобализации и трансформации общества [Текст] / Камчыбек уулу М. // Наука и инновационные технологии. – 2023. - №1 (26). - С.142 -148. <https://elibrary.ru/item.asp?id=54773422>

13. **Камчыбек уулу М.** Самопонимания личной и социальной идентичности в этнокультурных условиях Кыргызстана [Текст] / Камчыбек уулу М. // Глобальная наука и инновация: Центральная Азия. - 2023. - №1 (19). - С. 41 – 44.

14. **Камчыбек уулу М.** Личностно-социальная сбалансированность как результат самопонимания «Я-Идентичности» [Текст] / Камчыбек уулу М. // Бюллетень науки и практики. – 2023. - Т. 9. - №4. - С. 460-467. <https://elibrary.ru/item.asp?id=50757860>

15. **Камчыбек уулу М.** Факторный анализ структуры самопонимания личной и социальной идентичности титульного этноса Кыргызстана [Текст] /

Камчыбек уулу М. // IV Межд книжн издание стран СНГ «Лучший педагог – 2023»: сборн научн трудов. - Астана, 2023. - С. 10 – 15.

16. **Камчыбек уулу М.** Особенности самопонимания личной и социальной идентичности титульного этноса в сравнении с другими народами, проживающими в Кыргызстане [Текст] / Камчыбек уулу М. // Цифровая социализация и цифровая компетентность в условиях глобальных сист. изменений: технологии регулирования, риски, сценарии: Казанские соц. чтения. –Казань,2023. -С.169–179. <https://elibrary.ru/item.asp?id=60631363>

17. **Камчыбек уулу М.** Этнонациональная идентичность как форма социальной идентичности [Текст] / Камчыбек уулу М. // Социальная психология: вопросы теории и практики: материалы VIII международной научно-практической конференции. – М., 2023. - С. 345-349. <https://elibrary.ru/item.asp?id=54359449>

18. **Камчыбек уулу М.** Проблема аккультурации и интеграции кыргызского полиэтнического общества: толерантность, предрассудки и дискриминация национальных меньшинств [Текст] / Камчыбек уулу М. // ALATOO ACADEMIC STUDIES. - 2023. -№ 2. - С. 288 – 296. <https://elibrary.ru/item.asp?id=54151687>

19. **Камчыбек уулу М.** Самопонимание личной и социальной идентичности в суверенном Кыргызстане 21 века [Текст]: монография / Камчыбек уулу М. – Бишкек, 2023. - 376 с. <https://arch.kyrlibnet.kg/?&npage=view&nadd=28648>

20. **Камчыбек уулу М.** Современный подход в социологии к понятию “самопонимание” [Текст] / Камчыбек уулу М. // Социальная интеграция и развитие этнокультур в Евразийском пространстве. – 2023. - № 12. - Том 1. - С. 126 -134. <https://elibrary.ru/item.asp?id=54645370>

21. **Камчыбек уулу М.** The relationship between the profile of education at the university and the propensity to Internet addiction among students [Текст] / Myrzabek Kamchybek Uulu, S. Berdibayeva, G. Abdullina, B. Baizhumanova, S. Berdibayev, A. Alimzhanova, D. Ivanov // Journal of Behavioral Addictions. - 2023. – № 12. – С. 345. <https://doi.org/10.1556/2006.2023.00800>

22. **Камчыбек уулу М.** Level of anxiety in patients with synthetic dependence in departments of dependence therapies [Текст] / Myrzabek Kamchybek Uulu, N. Abikeyeva, Zh. Beissenova, S. Berdibayeva, M. Kabakova, Z. Kabylbekova// Journal of Behavioral Addictions. - 2023. – № 12. – С. 349. <https://doi.org/10.1556/2006.2023.00800>

23. **Камчыбек уулу М.** Самопонимание личности в кыргызском обществе – основа его благополучия [Текст]: коллективная монография «Междисциплинарный подход к изучению благополучия человека» под грифом МНиВО РФ / Камчыбек уулу М. - Уральский федеральный

университет. – 2023. - Раздел 1. - 3 глава. - С. 32-46.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=54949423>

24. **Камчыбек уулу М.** Результаты факторного анализа самопонимания личности в контексте психологического благополучия (на примере Кыргызстана) [Текст] / Камчыбек уулу М. // Приверженность вопросам психического здоровья: материалы IV международной научно-практической конференции. – М., 2023. - С. 45-50. <https://elibrary.ru/item.asp?id=60783853>

25. **Камчыбек уулу М.** Формирование этнической идентичности: баланс между личной и социальной идентичностями в этнокультурных условиях на примере КР [Текст] / Камчыбек уулу М. // Социокультурные, психологические и педагогические координаты развития личности: материалы Межд научно-практ конф. - Владимир, 2023. - С. 23-28. <https://elibrary.ru/item.asp?id=59849903>

26. **Камчыбек уулу М.** Самопонимания идентичности современным человеком (на примере Кыргызстана) [Текст] / Камчыбек уулу М. // Известия вузов Кыргызстана. – 2023. - № 6. - С. 236-240. <https://elibrary.ru/item.asp?id=60386549>

27. **Камчыбек уулу М.** Healthy lifestyle culture formed through prism of self-understanding of personal identity [Текст] / Kamchybek uulu M., A. Shaiyldaeva // Medico-biological and Pedagogical Foundations of Adaptation, Sports Activities and a Healthy Lifestyle: XIII International Scientific and Practical Conference. - 2024. - Volume 120. - P. 8. <https://doi.org/10.1051/bioconf/202412001017>

28. **Камчыбек уулу М.** Psychological and pedagogical problems of personal self-understanding in Kyrgyz society [Текст] / Kamchybek uulu M., Ch. Shakeeva // Medico-biological and Pedagogical Foundations of Adaptation, Sports Activities and a Healthy Lifestyle: XIII International Scientific and Practical Conference. – 2024. - Volume 120. – P. 13. <https://doi.org/10.1051/bioconf/202412001016>

29. **Камчыбек уулу М.** Структурная модель самопонимания личной и социальной идентичности человека на примере Кыргызстана [Текст] / Камчыбек уулу М., Ч. С. Усупова // Психология личности: методология, теория, практика: сб. статей. – М., Институт психологии РАН, 2024. – С. 163-169. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=75069001&pff=1>

Камчыбек уулу Мырзабектин "Азыркы кыргыз коомунда инсандын өзүн-өзү түшүнүүсүн өнүктүрүү" аталышындагы 19.00.01-жалпы психология, инсан психологиясы, психологиянын тарыхы адистиги боюнча психология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Ачкыч сөздөр: өзүн-өзү түшүнүү, иденттүүлүк, жеке жана социалдык иденттүүлүк, жеке жана социалдык иденттүүлүктү өз алдынча түшүнүү, Мен - Иденттүүлүк, этно-улуттук иденттүүлүк, глобалдык иденттүүлүк, жеке жана социалдык иденттүүлүктүн ортосундагы тең салмактуулукту табуу, кыргыз этносу, азыркы кыргыз коому.

Изилдөөнүн объектиси: заманбап адамдын жеке жана социалдык иденттүүлүгүн өзүн-өзү түшүнүүсү, алардын ортосунда тең салмактуулукту табуу.

Изилдөөнүн предмети: заманбап адамдын өзүнүн жеке жана социалдык иденттүүлүгүн түшүнүү түзүмү, ошондой эле жаңы этномаданий шарттарда алардын ортосундагы тең салмактуулукту табуунун жолдорун аныктоо. Жеке инсандык түшүнүктүн түзүмү, анын негизги компоненттери жана аларды аныктаган факторлор.

Изилдөөнүн максаты: Кыргыз Республикасынын (КР) мисалында жаш эгемендүү мамлекеттин этномаданий шарттарында жеке жана социалдык бирдейликти өз алдынча түшүнүүнүн моделин жана структурасын түзүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылган социалдык психологиядагы жаңы илимий этнопсихологиялык багыттын концептуалдык негиздерин иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн методдору: Изилдөөнүн ар кандай этаптарында жана белгилүү бир изилдөөчү милдеттерди чечүүдө биз фактылык материалдарды чогултуу жана аларды иштеп чыгуу үчүн ар түрдүү конкреттүү ыкмаларды колдондук. Жыйынтыктардын жана тыянактардын ишенимдүүлүгү психологияда кеңири колдонулган жана сыноодон өткөн изилдөө ыкмаларын пайдалануу, сурамжылоо ыкмасы аркылуу алынган жыйынтыктарды өз ара текшерүү, ошондой эле математикалык статистика ыкмаларын колдонуу, аныкталган фактыларды жана теориялык анализдин мыйзам ченемдүүлүктөрүн мазмундук талдоо аркылуу камсыздалды.

Диссертациялык изилдөөдө орус тилине ылайыкташтырылган жана модификацияланган “Жеке жана социалдык иденттүүлүк” сурамжылоосу (FPSI-K) колдонулган. Бул сурамжылоо “Глобалдашуу жана улуттук ажырым шартында жеке жана социалдык иденттүүлүк” долбоорунун алкагында иштелип чыккан. FPSI-K (Fragebogen zur Personalen und Sozialen Identität – Kurzform für Erwachsene, 2004) сурамжылоосунун автору жана иштеп чыгуучусу – проф. доктор У. Шмидт-Дентер (2004), Кёльн университетинин

(Германия) Психология институтунун окумуштуусу.

Жалпысынан, изилдөөдө төмөнкү ыкмалар жана методикалар колдонулду:

– *теориялык ыкмалар*: теориялык талдоо, теориялык-эмпирикалык изилдөөлөрдү салыштыруу жана жалпылоо, изилдөө маселеси боюнча психологиялык эмгектерди интерпретациялоо;

– *эмпирикалык-эксперименттик ыкмалар*: “Жеке жана социалдык иденттүүлүк” (FPSI-K) сурамжылоосунун конструктивдик валиддүүлүгүн жана ички ырааттуулугун (ишенимдүүлүгүн) сыноо жана текшерүү үчүн буга чейин ылайыкташтырылган жана стандартташтырылган төмөнкү ыкмалар колдонулган: М. Берзонскинин иденттүүлүк стилдери сурамжылоосу (Е.П. Белинская жана И.Д. Брониндин адаптациясында); Бек депрессия шкаласы Beck-Depressions-Inventar (BDI) (Тарабина Н.В. тарабынан адаптацияланган); “Ксенофобия деңгээли” сурамжылоосу (Юрасова Е.Н., баштапкы версиясы орус тилинде иштелип чыккан); Экспресс-сурамжылоо “Толеранттуулук индекси” (Г.У. Солдатова, О.А. Кравцова, О.Е. Хухлаев, Л.А. Шайгерова, сурамжылоо иштелип чыкканда бул тармактагы эл аралык тажрыйба эске алынган).

Жаш, эгемен Кыргызстандын шартында жеке жана социалдык иденттүүлүктү өз алдынча түшүнүүнүн өзгөчөлүктөрүн эмпирикалык изилдөөдө алынган эксперименттик маалыматтарды математикалык иштеп чыгууда төмөнкү параметрдик эмес салыштыруу ыкмалары колдонулган: Манн-Уитни, Крускал-Уоллис критерийлери, Стьюденттин корреляциялык анализи, башкы компоненттердин фактордук анализи (Кайзердин нормалдаштыруу ыкмасы менен). Анализ үчүн социалдык илимдер боюнча статистикалык программалар топтому SPSS 23.0 колдонулган.

Илимий жаңылыгы: Ата Мекендик психология илиминде биринчи жолу инсандык-социалдык өз алдынчалыкты өнүктүрүүнүн автордук комплекстүү ыкмасы иштелип чыкты; мамиле жаш эгемендүү мамлекеттин (титулдук этностун жана башка этностук топтордун) этномаданий шарттарында жеке жана социалдык окшоштукту жана алардын ортосундагы тең салмактуулукту табууну талдоого жайылтылды.

Практикалык мааниси жана колдонуу чөйрөсү: натыйжалар улуттар аралык мамилелер чөйрөсүндө социалдык саясатты иштеп чыгууда жана өткөрүүдө, маданияттар аралык коммуникациянын адаптациялык программаларын жана тренингдерин түзүүдө, психологиялык консультация берүү жана улуттар аралык чыр-чатактарды чечүү практикасында, социалдык психология, инсандык психология, этнопсихология боюнча окуу курстарын даярдоодо, ошондой эле глобалдык иденттүүлүк проблемалары боюнча илимий-популярдуу ресурстарды түзүү үчүн эске алынышы мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Мырзабека Камчыбек уулу «Развитие самопонимания личности в современном кыргызском обществе» на соискание учёной степени доктора психологических наук по специальности – 19.00.01–общая психология, психология личности, история психологии.

Ключевые слова: самопонимание, идентичность, личная и социальная идентичность, самопонимание личной и социальной идентичности, Я-Идентичность, этнонациональная идентичность, глобальная идентичность, нахождение баланса между личной и социальной идентичностью, кыргызский этнос, современное кыргызское общество.

Объект исследования – самопонимание современным человеком своей личной и социальной идентичности, процесс нахождения между ними баланса.

Предмет исследования – структура самопонимания современным человеком своей личной и социальной идентичности, определение путей нахождения баланса между ними в новых этнокультурных условиях. Структура и основные компоненты самопонимания личности и определяющие их факторы.

Цель диссертационного исследования: разработать концептуальные основания нового научного этнопсихологического направления в психологии, обеспечивающего возможность создания модели и структуры самопонимания личной и социальной идентичности, нахождения между ними баланса в этнокультурных условиях суверенного государства, на примере Кыргызской Республики (КР).

Методы исследования: На различных этапах разыскания и при решении отдельных исследовательских задач нами применялся широкий спектр конкретных методов сбора фактического материала и его обработки. Достоверность результатов и выводов обеспечивалась использованием надёжных и давно апробированных в психологии методов исследования, взаимопроверкой результатов, получаемых методом опроса, а также применением методов математической статистики, содержательным анализом выявленных фактов и закономерностей теоретического анализа.

В диссертационном исследовании использовался адаптированный и модифицированный на русский язык опросник «Личной и социальной идентичности» ОЛСИ (FPSI-K), разработанный в рамках проекта «Личная и социальная идентичность в контексте глобализации и национального разграничения». Автор и разработчик опросника FPSI-K (Fragebogen zur Personalen und Sozialen Identität – Kurzform für Erwachsene, 2004): проф. доктора У. Шмидт-Дентер (Психологический институт университета г.

Кёльна, Германия).

В целом, в работе были использованы следующие методы и методики:

– *теоретические*: теоретический анализ, сопоставление и обобщение теоретико-эмпирических исследований, интерпретация психологических трудов по проблеме исследования;

– *эмпирико-экспериментальные*: для апробации и проверки конструктивной валидности и внутренней согласованности (надёжности) опросника «Личной и социальной идентичности» ОЛСИ (FPSI-K) были использованы ранее адаптированные и стандартизированные методы: опросник стилей идентичности М. Берзонски, в адаптации Е.П. Белинской и И.Д. Бронина; шкала депрессии Бека Beck-Depressions-Inventar (BDI) (в адаптации Тарабриной Н. В.); «Опросник уровня ксенофобии» (Юрасова Е.Н., изначально опросник разработан на русском языке); экспресс-опросник «Индекс толерантности» (Солдатова Г.У., Кравцова О.А., Хухлаев О.Е., Шайгерова Л.А., при разработке опросника учтён международный опыт в целом в этой области).

При математической обработке экспериментальных данных эмпирического исследования особенностей самопонимания личной и социальной идентичности в условиях молодого суверенного Кыргызстана использовались непараметрические методы сравнения по критериям Манна-Уитни, Крускалла-Уоллиса, корреляционный анализ Стьюдента и факторный анализ методом главных компонент с нормализацией по Кайзеру (использовался пакет статистических программ для социальных наук SPSS 23.0).

Научная новизна: впервые в отечественной психологической науке был разработан авторский комплексный подход к исследованию самопонимания различных этнических групп в Кыргызстане. Данный подход распространён на анализ самопонимания личной и социальной идентичности и нахождения между ними баланса в этнокультурных условиях суверенного государства (титульного этноса и других этнических групп).

Практическая значимость и область применения: результаты могут быть использованы при разработке и проведении социальной политики в сфере межнациональных отношений, в создании адаптационных программ и тренингов межкультурной коммуникации, в практике психологического консультирования и решения межнациональных конфликтов, при подготовке учебных курсов по общей, педагогической психологии, психологии личности, этнопсихологии, а также для создания научно-популярных порталов и ресурсов по проблеме формирования глобальной идентичности с учётом национальной специфики общества.

RESUME

of Kamchybek uulu Myrzabek's dissertation on the topic: "Development of self-understanding of personality in modern Kyrgyz society" for the degree of Doctor of Psychological Sciences, specialty 19.00.01 - general psychology, personality psychology, history of psychology

Key words: self-understanding, identity, personal and social identity, self-understanding of personal and social identity, Self-Identity, ethno-national identity, global identity, finding a balance between personal and social identity, Kyrgyz ethnic group, modern Kyrgyz society.

The object of the research is the modern person's self-understanding of his personal and social identity, the process of finding a balance between them.

The subject of research is the structure of a modern person's self-understanding of his personal and social identity, determining ways to find a balance between them in new ethnocultural conditions. Structure and main components of self-understanding of personality and their determining factors.

The purpose of the dissertation research: to develop the conceptual foundations of a new scientific ethnopsychological direction in psychology, providing the possibility of creating a model and structure of self-understanding of personal and social identity, finding a balance between them in the ethnocultural conditions of a sovereign state, using the example of the Kyrgyz Republic (KG).

Methods of research: At various stages of the search and in solving individual research problems, we used a wide range of specific methods for collecting factual material and its processing. The reliability of the results and conclusions was ensured by the use of reliable and long-proven research methods in psychology, mutual verification of the results obtained by the survey method, as well as the use of mathematical statistics, a meaningful analysis of the revealed facts and patterns of theoretical analysis.

The dissertation of the study used the OLSI Personal and Social Identity Questionnaire (FPSI-K) adapted and modified into Russian, developed as part of the Personal and Social Identity in the Context of Globalization and National Delimitation project. The author and a developer of the FPSI-K questionnaire (Fragebogen zur Personalen und Sozialen Identität - Kurzform für Erwachsene, 2004): prof. Dr. W. Schmidt-Denter (Psychological Institute of the University of Cologne, Germany).

In general, the following methods and techniques were used in the work:

- theoretical: theoretical analysis, comparison and generalization of theoretical and empirical research, interpretation of psychological works on the problem of research;

- empirical and experimental: to test and verify the constructive validity and internal consistency (reliability) of the OLSI Personal and Social Identity

Questionnaire (FPSI-K), previously adapted and standardized methods were used: M. Berzonskiy's identity style questionnaire, adapted by E.P. Belinskaya and I.D. Bronin; Beck Depression-Inventar (BDI) scale (adapted by N.V. Tarabrina); "Xenophobic questionnaire" (E.N. Yurasova, originally developed in Russian); rapid questionnaire "Tolerance Index" (Soldatova G.U., Kravtsova O.A., Khuhlaev O.E., Shaigerova L.A., when developing the questionnaire, international experience in general in this area was taken into account).

In the mathematical processing of experimental data of an empirical study of the features of self-understanding of personal and social identity in the conditions of the young sovereign Kyrgyzstan, non-parametric comparison methods were used according to the Mann-Whitney, Kruskal-Wallis criteria, Student's correlation analysis and factor analysis using the main components method with Kaiser normalization (the SPSS 23.0 package of statistical programs for social sciences was used).

Scientific novelty: for the first time in Russian psychological science, an author's integrated approach to the study of self-understanding of various ethnic groups in Kyrgyzstan was developed. This approach is extended to the analysis of self-understanding of personal and social identity and finding a balance between them in the ethnocultural conditions of a sovereign state (titular ethnic group and other ethnic groups).

Practical significance and field of application: the results can be used in the development and implementation of social policy in the field of interethnic relations, in the creation of adaptation programs and trainings of intercultural communication, in the practice of psychological counseling and solving interethnic conflicts, while general preparing training courses , educational psychology, personality psychology, ethnopsychology, as well as for the creation of popular science portals and resources on the problem of the formation of global identity, taking into account the national specifics of society.

Формат 60x84 1/16. Офсеттүү басып чыгуу
Офсеттик кагаз. Көлөмү 3 п. л.
Тираж 100 экз.

Ж. И. «Сарыбаев Т. Т.»
Типографиясында басылып чыкты
720040, Бишкек ш., Манас проспектиси, 101.
+996 708 05 83 68